

Doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden en wegen naar erkenning: stemmen uit Zuid-Holland

Soenita M. Ganpat, Maxime Yenga, Suzan de Winter-Koçak

December 2023

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1: Inleiding	4
Hoofdstuk 2: Onderzoeksopzet	6
Hoofdstuk 3: Resultaten	11
3.1. Reflectie op definities	11
3.2. Pijn en doorwerking	12
3.3. Huidige stand van zaken rondom erkenning en bewustwording van het verleden	20
3.4. Wat is er nodig?	24
3.5. Wat is het gewenste eindstation?	28
Hoofdstuk 4: Conclusies en aanbevelingen	31
Literatuurlijst	35

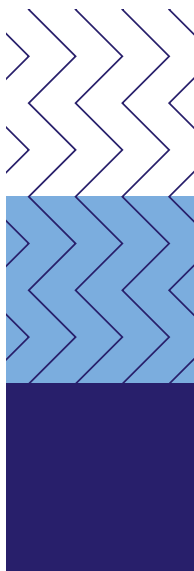
Samenvatting

Het Verwey-Jonker Instituut heeft in opdracht van de provincie Zuid-Holland een verkennend kwalitatief onderzoek uitgevoerd naar de ervaringen en behoeften van (a) nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen, (b) nazaten van contractarbeiders na de afschaffing van de slavernij, en (c) nazaten van het slavernijverleden en/of bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Het doel van dit verkennend onderzoek was om inzicht te verschaffen in welke behoeften en wensen nazaten in Zuid-Holland hebben met betrekking tot de erkenning van (de pijn van) het slavernij- en koloniale verleden. Daarnaast is er input verzameld over hoe bewustwording kan worden bevorderd, hoe dit kan worden opgenomen in de gemeenschappelijke geschiedenis, en hoe dit geheel mogelijk kan bijdragen aan en vorm kan krijgen in een aanpak tegen racisme en discriminatie. Hiervoor hebben wij gesproken met 24 inwoners van Zuid-Holland die zichzelf identificeerden als (a) nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen, (b) nazaten van contractarbeiders, of (c) nazaten van het slavernij- en koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. We hebben ook 5 belangenbehartigers geïnterviewd.

Uit gesprekken met belangenbehartigers en nazaten in Zuid-Holland blijkt dat ondanks de positieve stappen die zijn gezet in de erkenning en bewustwording van het slavernij- en koloniale verleden, deze erkenning en bewustwording nog onvoldoende is. Dit resulteert onder andere in gevoelens van minderwaardigheid bij nazaten, en hierdoor voelt men zich ongehoord en ongezien. Erkenning van het slavernij- en koloniale verleden is een belangrijke stap om nazaten te helpen de pijn van dit verleden

te verwerken en hen het gevoel te geven dat zij gehoord en gezien worden. Respondenten benadrukken met name de behoefte aan een breder, inclusiever perspectief op het verleden, met meer evenwichtige aandacht voor de schaduwzijden van de geschiedenis, bekeken vanuit meerdere perspectieven. Aanbevelingen omvatten onder andere opname van dit verleden in het vaste onderwijscurriculum, toegankelijke archieven, investeringen op provinciaal niveau in structurele initiatieven, en de ondersteuning van bewustwordingscampagnes.

Dialogogesprekken tussen de overheid en nazaten, evenals gesprekken tussen nazaten onderling, kunnen bijdragen aan het identificeren van verdere behoeften en oplossingen, evenals het delen van persoonlijke verhalen. Ook is er behoefte aan het faciliteren van een zogenaamde ‘*seat-at-the-table*’ door nazaten actiever te betrekken in beleidsvorming, bijvoorbeeld via themabijeenkomsten. Dit kan bijdragen aan inclusieve besluitvorming en zorgt ervoor dat hun stem en perspectieven worden gehoord. Bovendien is er behoefte aan meer onderzoek waarin de stem van nazaten centraal staat, en aan de implementatie van langetermijnbeleid gericht op het bestrijden van racisme en discriminatie. Dit kwalitatieve onderzoek was een verkenning waarin we perspectieven en ervaringen hebben belicht met betrekking tot de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden. Het vormt een stap in de richting van een dieper begrip. Om een meer alomvattend inzicht te verkrijgen, is grootschaliger en diepgaander onderzoek vereist.

Hoofdstuk 1: Inleiding

Achtergrond

Het Nederlandse slavernij- en koloniale verleden is een gevoelig, maar belangrijk maatschappelijk onderwerp waar lange tijd over werd gezwegen (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023). De laatste jaren is er in Nederland steeds meer aandacht voor dit verleden en de impact die het heeft in onze samenleving (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023). Zo zijn er bijvoorbeeld de afgelopen jaren in toenemende mate diverse toonaangevende (historische) onderzoeken gepubliceerd over het slavernij-verleden in bepaalde steden in Zuid-Holland alsook daarbuiten (zie bijvoorbeeld voor Den Haag, Leiden, Rotterdam en Delft respectievelijk; Captain et al. 2022; Oostindie & Fatah-Black 2017; Guadeloupe et al. 2020; Van Stipriaan 2020; Oostindie 2020; Jouwe et al. 2023); voor Amsterdam, zie bijvoorbeeld Brandon et al. 2020; In Utrecht: zie bijvoorbeeld Jouwe et al. 2021). Meer recentelijk is de rol van de Zuid-Hollandse bestuurders in het slavernij- en koloniale verleden onderzocht (Fatah-Black et al. 2023).

Op 1 juli 2023 begon het Herdenkingsjaar Slavernijverleden, waarmee extra aandacht wordt besteed aan het Nederlandse Slavernijverleden in het hele Koninkrijk. Op diezelfde datum, die samenvalt met de Nationale Herdenking Nederlands Slavernijverleden, bood Koning Willem-Alexander zijn excuses aan voor het Nederlandse slavernij-verleden. In zijn toespraak afgelopen zomer werd opnieuw duidelijk dat het slavernijverleden nog steeds doorwerkt en voelbaar is in de hedendaagse samenleving. Ook benoemde de koning in zijn speech dat hoewel in toenemende mate onderzoek wordt gedaan naar het slavernij- en koloniale verleden, er nog veel is dat we nog niet weten over het Nederlandse slavernijverleden. Ondanks de decennialange inspanningen van onder andere Anton de Kom, Humphrey Lamur en vele anderen, gaf de koning aan dat de stemmen van de tot slaafgemaakten nog steeds ongehoord blijven bij het grote publiek. In de woorden van de koning:

“Maar er is ook zoveel wat we niet weten. In de archieven zijn veelal wel de dorre cijfers overgeleverd. Ze tonen ons de feiten door de bril van de boekhouder. Maar de stemmen van de tot slaafgemaakten zijn verwaaid in de wind.”

Aanleiding voor het onderhavige onderzoek

Het onderhavige onderzoek is één van de drie onderzoeken die in opdracht van de Provincie Zuid-Holland zijn uitgevoerd naar aanleiding van de aankondiging van gedeputeerde Frederik Zevenbergen in 2022. Na inspanningen van onder meer D66 en PvdA kondigde hij een provinciaal onderzoek aan naar het slavernij- en koloniale verleden van de provincie Zuid-Holland:

“Onze geschiedenis kent vele mooie hoofdstukken waar we trots op zijn, maar helaas ook een aantal duistere waar we minder trots op zijn. En ook die geschiedenis delen we met elkaar. Om die nu en in de toekomst beter te belichten starten we een historisch en wetenschappelijk onderzoek naar de rol van Zuid-Holland in onze koloniale geschiedenis. Uiteindelijk willen we met de kennis van het verleden bouwen aan een betere toekomst voor iedereen in Zuid-Holland”

Gedeputeerde Frederik Zevenbergen (VVD).

Met een drietal onderzoeken beoogt de provincie meer zicht te krijgen op de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden op de huidige samenleving, oplossingsrichtingen om kansen-ongelijkheid te bestrijden en aanbevelingen over welke stappen de provincie kan ondernemen in de strijd tegen racisme en discriminatie.

Met dit als achtergrond en omdat een deel van de inwoners van provincie Zuid-Holland heeft aangegeven pijn te ervaren als gevolg van het slavernij- en koloniale verleden, heeft de provincie Zuid-Holland het Verwey-Jonker Instituut gevraagd om een verkennend kwalitatief onderzoek uit te voeren naar de ervaringen en behoeften van nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen en/of nazaten van contractarbeiders na de afschaffing van de slavernij. Omdat er vanuit verschillende hoeken een groeiende vraag is naar meer onderzoek naar het slavernijverleden in voormalig Nederlands-Indië (zie bijvoorbeeld de aanbeveling van het Adviescollege zoals beschreven in Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023; zie ook het adviesrapport van de Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië, 2023; Baay, 2015), vonden wij het belangrijk om, na overleg met de opdrachtgever, de scope van dit onderzoek wat te verbreden. Wij hebben ervoor gekozen ook

nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië te betrekken in de gesprekken, waarbij het ging om het bredere koloniale verleden.

Doel van het onderzoek

Doel van dit verkennend onderzoek is om inzichtelijk te maken welke behoeften en wensen nazaten in Zuid-Holland hebben met betrekking tot het erkennen van (de pijn van) het slavernij- en koloniale verleden. Daarnaast wordt ook input opgehaald over hoe bewustwording kan worden gerealiseerd, hoe dit opgenomen kan worden in de gemeenschappelijke geschiedenis en hoe dit geheel mogelijk kan bijdragen en vorm kan krijgen in een aanpak tegen racisme en discriminatie.

Binnen dit onderzoek wordt er antwoord gegeven op de volgende drie vragen:

1. Hoe kan erkenning worden gegeven aan de pijn die een deel van de inwoners van Zuid-Holland als gevolg van dit verleden ervaren?
2. Hoe kan bewustwording rondom het slavernij- en koloniale verleden worden gerealiseerd en hoe kan dit opgenomen worden in de gemeenschappelijke Nederlandse geschiedenis?
3. Hoe kan bewustwording van het slavernij- en koloniale verleden een bijdrage leveren aan de aanpak tegen hedendaags racisme en discriminatie?

Om dit te onderzoeken, hebben wij in dit kwalitatief onderzoek in totaal 24 inwoners van Zuid-Holland gesproken die zichzelf (deels) identificeren als (a) nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen, (b) nazaten van contractarbeiders, of (c) nazaten van het slavernijverleden en/of het bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Daarnaast hebben wij in totaal 5 belangenbehartigers gesproken. Ook is een commissie met expert-adviseurs samengesteld, bestaande uit onder andere wetenschappers en (internationale) historici met kennis en expertise op het gebied van het Nederlandse slavernij- en koloniale verleden in met name Suriname, het Caribisch gebied en in Azië. Deze expert-adviseurs zijn vanaf de start van het onderzoek gevraagd mee te denken over met name de topiclijsten voor de gesprekken met belangenbehartigers en nazaten in Zuid-Holland, alsook om nadere input op te halen ten aanzien van het (concept)rapport.

Leeswijzer

Dit rapport bestaat uit de volgende hoofdstukken:

- *Hoofdstuk 2 Onderzoeksopzet* beschrijft de onderzoeksvragen, plan van aanpak, methode en analyse.
- Voordat we overgaan tot de hoofdstukken die antwoord geven op de opgestelde onderzoeksvragen geeft *Hoofdstuk 3.1. Reflectie op definities* een korte uiteenzetting hoe deelnemende participanten op bepaalde termen reflecteerden.
- *Hoofdstuk 3.2 Pijn en doorwerking* beschrijft de pijn die nazaten ervaren en wat de doorwerking is van het verleden op het heden.
- *Hoofdstuk 3.3 Huidige stand van zaken rondom erkenning en bewustwording van het verleden* beschrijft de huidige stand van zaken rondom erkenning en bewustwording van het verleden en het belang van erkenning en bewustwording volgens nazaten en belangenbehartigers.
- *Hoofdstuk 3.4 Wat is er nodig* adresseert wat er, volgens de participanten, nodig is om erkenning te geven aan en (meer) bewustwording te creëren rondom het slavernij- en koloniale verleden. Hierbij maken we een onderscheid tussen: 1. Welke onderwerpen meer aandacht behoeven; en 2. Welke concrete acties er ondernomen moeten worden.
- *Hoofdstuk 3.5 Wat is het gewenste eindstation* beschrijft wat participanten idealiter zouden willen dat de eerder beschreven acties zouden bereiken. Ook beschrijft dit hoofdstuk de wensen voor de aanpak van discriminatie en racisme.
- In het afsluitende *Hoofdstuk 4 Conclusies en aanbevelingen* worden de belangrijkste bevindingen en conclusies van het onderzoek in samenhang met elkaar op een rij gezet en geduid.

Hoofdstuk 2: Onderzoeksopzet

In dit verkennend onderzoek richten we ons op het belichten van perspectieven en ervaringen met betrekking tot de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden. Daarom hebben we voor een kwalitatieve aanpak gekozen. In dit onderzoek hanteren we globaal genomen de definitie van kolonialisme zoals beschreven in het rapport van het *Haags Historisch Museum* (2023, p. 8): “Kolonialisme betekent dat landen voor eigen gewin ergens anders in de wereld land bezetten en mensen onderwerpen”. Voor wat betreft slavernij hanteren we over het algemeen de volgende definitie: “slavernij kan worden gedefinieerd als een extreme vorm van individuele onvrijheid en gedwongen arbeid waarin zowel de persoon als de arbeid van de slaafgemaakte als eigendom wordt geclaimd” (Allen et al., 2023, p. 15). Hierbij kunnen mensen als eigendom worden beschouwd en als goederen gekocht en verkocht worden (Allen et al., 2023). In dit onderzoek wordt er ten aanzien van slavernij met name gerefereerd naar de plantageslavernij die was gevestigd in Suriname en het Caribisch gebied (Aruba, Curaçao, Sint Maarten, Bonaire, Sint Eustatius en Saba), ook wel aangeduid als de Trans-Atlantische slavernij. In deze context betrof het een socio-economisch systeem waarin de voorouders van Afro-Nederlanders gevangen werden genomen en gewelddadig werden onderdrukt (Brandon & Bosma, 2019; Valenta, 2019; Felten, 2019). Met dit kwalitatief onderzoek wordt door middel van gesprekken met (a) belangenbehartigers en (b) nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen en/of (c) nazaten van contractarbeiders inzichtelijk gemaakt welke behoeften en wensen nazaten hebben met betrekking tot het erkennen van (de pijn van) het slavernij- en koloniale verleden. Ook hebben we gaandeweg het onderzoek uitgebreid door nazaten en een belangenbehartiger van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië te betrekken om hun ervaringen, perspectieven en inzichten met betrekking tot het bredere koloniale verleden op te halen. Daarnaast is input opgehaald over hoe bewustwording kan worden gerealiseerd, hoe dit opgenomen kan worden in de gemeenschappelijke geschiedenis en hoe dit geheel mogelijk kan bijdragen en vorm kan krijgen in een aanpak tegen racisme en discriminatie.

Onderzoeksvragen

Binnen dit onderzoek wordt er antwoord gegeven op de volgende drie vragen:

1. Hoe kan erkenning worden gegeven aan de pijn die een deel van de inwoners van Zuid-Holland als gevolg van het slavernij- en koloniale verleden ervaren?
2. Hoe kan bewustwording rondom het slavernij- en koloniale verleden worden gerealiseerd en hoe kan dit opgenomen worden in de gemeenschappelijke Nederlandse geschiedenis?
3. Hoe kan bewustwording van het slavernij- en koloniale verleden een bijdrage leveren aan de aanpak tegen hedendaags racisme en discriminatie?

Hieronder zullen wij de gekozen onderzoeksmethoden nader toelichten en in chronologische volgorde (in fases) beschrijven.

Doelstelling

Dit onderzoek heeft twee doelstellingen:

(1) Inzicht geven in de ervaringen, behoeften en inzichten van nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen en nazaten van contractarbeiders met betrekking tot de erkenning aan de pijn die als gevolg van het slavernij- en koloniale verleden wordt ervaren.

(2) Inzicht geven in de behoeften, wensen en inzichten van nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen en nazaten van contractarbeiders met betrekking tot verdere bewustwording van het slavernij- en koloniale verleden en een aanpak tegen racisme en discriminatie.

Bovendien hebben we dit gaandeweg wat uitgebreid door nazaten en een belangenbehartiger van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië te betrekken om hun ervaringen, perspectieven en inzichten met betrekking tot het bredere koloniale verleden op te halen.

Fase 1: Input van 3 expert-adviseurs

Met het oog op het waarborgen van draagvlak voor het onderzoek en het borgen van de kwaliteit van de onderzoeksresultaten, hebben we in totaal drie experts op het gebied van het slavernij- en koloniale verleden betrokken om ons gedurende verschillende stadia van het onderzoek van input te voorzien en feedback te geven. De commissie van expert-adviseurs bestaat uit wetenschappers en deskundigen met expertise op het gebied van het Nederlandse slavernij- en koloniale verleden in met name Suriname, het Caribisch gebied en Azië, te weten; (a) een hoogleraar en historicus met specialisme op het gebied van slavernij en kapitalisme; (b) een historicus en erfgoeddeskundige; en (c) een internationale historicus en schrijver gespecialiseerd in slavernij. In het bijzonder is advies ingewonnen met betrekking tot de topiclijsten en ten aanzien van de uiteindelijke rapportage. De expert-adviseurs zijn gecompenseerd met 500 euro voor hun bijdrage.

Fase 2: Diepte-interviews met belangenbehartigers (5)

Zowel de gesprekken met belangenbehartigers als nazaten verliepen semigestructureerd, wat betekent dat we werkten met een topiclist. Dat is een lijst met thema's waarop de respondenten werden bevraagd. De thema's zijn opgesteld op basis van de onderzoeksvragen. Anders dan bij een volledig gestructureerd gesprek, is er ruimte voor de respondenten om zelf thema's toe te voegen, op thema's terug te komen en de volgorde te veranderen. We hebben in totaal drie topiclijsten opgesteld, welke grotendeels met elkaar overlappen: een topiclijst voor de gesprekken met belangenbehartigers, een topiclijst voor de gesprekken met nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren, en een topiclijst voor de gesprekken met nazaten van contractarbeiders. De topiclijsten hebben wij voor aanvang van de dataverzameling voorgelegd aan onze groep expert-adviseurs voor input en feedback (zie ook Fase 1). Na 1 á 2 gesprekken met de diverse groepen respondenten is de topiclijst intern geëvalueerd en aangescherpt en aangepast. Hierbij is er vooral gekeken naar mogelijke thema's die toegevoegd moeten worden en het mogelijk samenvoegen van vragen, om het gesprek zo prettig mogelijk te laten verlopen voor de respondenten.

Op basis van de topiclijst zijn gesprekken gehouden met 5 belangenbehartigers/initiatiefnemers over de thema's gebaseerd op de onderzoeksvragen, en met name (a) welke behoeften en wensen nazaten volgens hen hebben met betrekking tot het erkennen van (de pijn van) het slavernij- en koloniale verleden, (b) in welke vormen het beste erkenning kan worden gegeven aan de pijn die nazaten van het verleden ervaren, (c) wat voor initiatieven zij nog willen ondernemen en (d) hoe zij het beste ondersteund kunnen worden bij deze initiatieven vanuit de provincie of gemeente. Verder is ook uitgevraagd (e) hoe volgens hen verdere bewustwording gerealiseerd kan worden om te kunnen voorzien in de behoeften van nazaten, (f) hoe dit opgenomen kan worden in de gemeenschappelijke geschiedenis en (g) wat nodig is om racisme en discriminatie aan te pakken.

Voor de werving van de diepte-interviews met belangenbehartigers is in eerste instantie een lijst opgesteld met mogelijk uit te nodigen organisaties en/of individuele personen die over een breed netwerk van nazaten beschikken. Deze partijen zijn vervolgens per mail uitgenodigd voor een één-op-één diepte-interview. De term 'belangenbehartigers' is in dit onderzoek breed gehanteerd. Wij hebben organisaties benaderd die zowel opereren in provincie Zuid-Holland als daarbuiten, en daarnaast ook individuele personen/initiatiefnemers uitgenodigd die zich geruime tijd op uiteenlopende manieren inzetten voor de doelgroep nazaten, denk bijvoorbeeld aan organisaties en/of individuele personen die zich jarenlang inzetten om projecten of initiatieven op te zetten ten aanzien van erkenning en bewustwording rondom het slavernij- en koloniale verleden dan wel belangrijke initiatiefnemers van projecten of activiteiten die (mede) betrekking hebben op nazaten en andere inwoners van kleur en/of met een migratieachtergrond. Bij de selectie van belangenbehartigers hebben we zoveel mogelijk geprobeerd rekening te houden met adequate representativiteit in de verschillende groepen die we hebben onderzocht.

Gezien het grote netwerk dat dergelijke organisaties en/of individuele personen hebben, is de werving van nazaten (zie hieronder) ook deels gelopen via de gesproken belangenorganisaties.

Uiteindelijk hebben wij 5 diepte-interviews gehouden met de volgende belangenbehartigers/initiatiefnemers:

- Drie voorzitters van stichtingen die zich inzetten (of hebben ingezet) voor kennis- en bewustzijnsprogramma's, projecten en activiteiten, bijeenkomsten voor het behouden van de geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit van bepaalde gemeenschappen, waaronder een sleutelfiguur die onder meer projecten in Zuid-Holland heeft geleid op het gebied van erkenning van het slavernijverleden.
- Een programmamaker werkzaam in de culturele sector.
- Een fotograaf, filmmaker en auteur.

De gesprekken met de belangenbehartigers vonden online plaats en namen circa 1 uur tot 1,5 uur in beslag. Alle gesprekken zijn opgenomen en deze opnames zijn later gebruikt voor de uitwerking van het gesprek in een verslag. De gesproken belangenbehartigers ontvingen een cadeaubon ter waarde van 100 euro voor hun tijd en inbreng.

Fase 3: Gesprekken met nazaten (24)

Op basis van de opgestelde topiclijsten zijn in totaal met 24 nazaten wonend in Zuid-Holland gesprekken gevoerd waarbij hun wensen en behoeften centraal stonden met betrekking tot (a) het erkennen van (de pijn van) het slavernij- en koloniale verleden, (b) hoe volgens hen verdere bewustwording gerealiseerd kan worden, (c) hoe dit volgens hen opgenomen kan worden in de gemeenschappelijke geschiedenis en (d) hoe dit geheel mogelijk kan bijdragen en vorm kan krijgen in een aanpak tegen racisme en discriminatie.

Binnen dit onderzoek is voor de werving van nazaten vooral gericht op de volgende doelgroepen:

- inwoners van Zuid-Holland die zich (deels) identificeren als nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen; en
- inwoners van Zuid-Holland die zich (deels) identificeren als nazaten van contractarbeiders.

Mensen die zich identificeerden met bovenstaande doelgroepen konden zich aanmelden voor het onderzoek. Zoals eerder beschreven, hebben we gaandeweg geprobeerd ook nazaten en een belangenbehartiger van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië te betrekken. Hiermee beoogden wij hun ervaringen, perspectieven en

inzichten met betrekking tot het bredere koloniale verleden van voormalig Nederlands-Indië op te halen.

Voor de werving van nazaten hebben wij breed ingezet door via verschillende en uiteenlopende kanalen te werven. Zo zijn de gesproken belangenorganisaties gevraagd ons hierin te adviseren en/of te ondersteunen en hebben wij hen gevraagd om het onderzoek binnen hun netwerk te verspreiden (onze oproep voor deelnemers is bijvoorbeeld verschenen in bepaalde nieuwsbrieven of websites van bepaalde organisaties). Daarnaast hebben wij andere, bredere wervingskanalen benut zoals de bestaande netwerken en contacten van het Verwey-Jonker Instituut en social media, en is de werving ook via uiteenlopende organisaties gelopen; te denken valt aan organisaties zoals stichtingen, federaties, (studenten)verenigen, museums, en (wijk)centrums.

Verder is ook actief en persoonlijk benaderd via face-to-face werving. Zo hebben wij bijvoorbeeld fysiek geworven op bepaalde centrale ontmoetingsplaatsen, bepaalde evenementen (zoals activiteiten georganiseerd tijdens Ketikoti- en bewonersbijeenkomsten), en woongroepen voor inwoners met een migratieachtergrond.

Verder hebben wij ook geworven via sleutelfiguren met een groot netwerk van nazaten (zie ook belangenbehartigers). Ook hebben wij de gesproken nazaten gevraagd om het onderzoek binnen hun eigen netwerk te verspreiden (ook sneeuwbal-methode genoemd).

We zijn ons bewust van de verschillende tijdsperiodes en contexten waarin slavernij en kolonialisme zich hebben voorgedaan. In dit onderzoek hebben we ons zo breed mogelijk gericht op inwoners van Zuid-Holland die zichzelf (deels) identificeren als nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen, en/of zichzelf (deels) identificeren als nazaten van contractarbeiders, en/of zichzelf (deels) identificeren als nazaten van het bredere koloniale verleden. We hebben hen gevraagd naar hun zelfidentificatie en de ervaringen daaromheen. Waar mogelijk hebben wij getracht om de perspectieven ten aanzien van het slavernij- en/of koloniale verleden in Suriname, het Caribisch gebied (Aruba, Curaçao, Sint Maarten, Bonaire, Sint Eustatius en Saba) en het voormalige Nederlands-Indië mee te nemen. In dit onderzoek hebben wij ons gericht op de volgende groepen:

- Inwoners van Zuid-Holland die zich (deels) identificeren als nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen, waarbij we getracht hebben om de perspectieven ten aanzien van Suriname en het Caribisch gebied mee te nemen. Dit omvatte gesprekken met de Afro-Surinaamse en/of Caribische gemeenschap.
- Inwoners van Zuid-Holland die zich (deels) identificeren als nazaten van contractarbeiders. Dit omvatte gesprekken met:
 - De Hindostaans-Surinaamse gemeenschap.
 - De Javaans-Surinaamse en/of Chinees-Surinaamse gemeenschap.
- Inwoners van Zuid-Holland die zich (deels) identificeren als nazaten van het slavernij-verleden en/of het bredere koloniale verleden in het voormalige Nederlands-Indië. Dit omvatte gesprekken met de Indo-Europese en Chinees-Indonesische gemeenschap.

Uiteindelijk hebben wij in totaal 24 nazaten gesproken. We hebben ervoor gekozen om vier brede categorieën te maken voor de groepen die samenkwamen, zodat gedeelde ervaringen zo dicht mogelijk bij elkaar kwamen te liggen.

De samenstelling van de gesprekken was als volgt:

- We hebben één groepsgesprek gevoerd met 6 personen van de Afro-Surinaamse en/of Caribische gemeenschap, die zichzelf (deels) identificeren als nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen.
- We hebben één groepsgesprek gevoerd met 4 personen die zichzelf (deels) identificeerden als nazaten van Hindostaanse-Surinaamse contractarbeiders, en daarnaast werden 2 individuele diepte-interviews online afgenomen.
- We hebben in totaal 6 individuele gesprekken gevoerd, waarvan 4 online en 2 face-to-face, met personen die zichzelf (deels) identificeerden als nazaten van Javaans-Surinaamse en/of Chinees-Surinaamse contractarbeiders.
- We hebben 6 individuele online gesprekken gevoerd met personen van de Indo-Europese en Chinees-Indonesische gemeenschap die zichzelf (deels) identificeerden als nazaten van het slavernijverleden en/of het bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Hoewel wij onder andere ook geworven hebben om de Molukse gemeenschap mee te nemen, hebben wij binnen de looptijd van het onderzoek geen Molukkers kunnen spreken die in Zuid-Holland wonen. Wel hebben wij aanmeldingen

ontvangen van inwoners die buiten Zuid-Holland wonen. Echter, deze deelnemers konden we helaas niet opnemen in het onderzoek vanwege de focus op inwoners van Zuid-Holland.

Voor het onderzoek hebben we uiteindelijk twee face-to-face groepsgesprekken gehouden op een centrale locatie in Den Haag, met in totaal 10 deelnemers. Wij hebben daarnaast 14 individuele interviews afgenomen, waarvan 2 bij de mensen thuis en de overige online.

De focusgroepen duurden ongeveer 2 uur; de individuele gesprekken duurden ongeveer 1 uur tot 1,5 uur. Alle respondenten kregen voor aanvang van het gesprek zowel schriftelijk als mondeling een uitleg over de aard en inhoud van het onderzoek. Alle respondenten hebben een toestemmingsformulier getekend en een cadeaubon ter waarde van 100 euro gekregen voor hun tijd en inbreng. De gegevens zijn anoniem verwerkt. Alle gesprekken zijn, na uitdrukkelijke toestemming van respondenten opgenomen, zodat we de gesprekken verder konden uitwerken. De audiobestanden van de interviews en van de focusgroepen werden uitgeschreven als transcripties. Dit om ervoor te zorgen we geen informatie over het hoofd zagen en alle verzamelde data werden meegenomen in de analyse. Ook noteerden wij notities van observaties en inzichten die tijdens de interviews en focusgroepen opvielen.

Beperkingen van het onderzoek

Het oorspronkelijke plan was om in totaal 4 focusgroepen te houden: een focusgroep met nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren, twee focusgroepen met nazaten van contractarbeiders, en een focusgroep met nazaten van het bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Echter, in de praktijk bleek het samenbrengen van meerdere deelnemers voor de focusgroepen lastig uitvoerbaar te zijn binnen het tijdsbestek van het onderzoek. Zo kwam het in de praktijk voor dat er bijvoorbeeld in eerste instantie voldoende aanmeldingen waren voor de focusgroepen maar dat er uiteindelijk toch mensen niet aanwezig waren, met als gevolg dat de focusgroepen niet altijd even vol waren. Ook vielen de focusgroepen vaak samen met drukke periode (zoals drukte i.v.m. herdenkingsactiviteiten rondom het slavernijverleden of omdat het samenviel met de vakantieperiode). Daarnaast verliep de werving voor sommige doelgroepen stroperig vanwege onvoldoende aanmeldingen voor de specifieke data en tijdstippen, waardoor sommige

focusgroepen niet konden plaatsvinden. Na overleg met de opdrachtgever, is uiteindelijk besloten om als alternatief individuele interviews af te nemen. We hebben voornamelijk ingezet op een persoonlijke en actieve benadering, inclusief outreachende, fysieke werving op centrale ontmoetingsplaatsen en evenementen.

Fase 4: Analyse en rapportage

Analyse

De interviewverslagen zijn geanalyseerd met behulp van het programma ATLAS.ti. Een systematische analyse van de interviews voerden wij uit in de volgende vier stappen.

Stap 1: Verkennen van de data

Om de data eigen te maken, lazen de onderzoekers alle transcripten eerst intensief door en maakten daarbij aantekeningen. Aan de hand van deze stap maakte het team zich de data eigen.

Stap 2: Opstellen codeboom

Na het lezen van alle transcripten (stap 1) is er een zogenoemde codeboom opgesteld voor de analyse in ATLAS.ti. Deze codeboom bestaat uit codegroepen (hoofdthema's) en subcodes (specifieke codes die onder de hoofdthema's vallen). De codeboom is opgesteld om optimaal antwoord te geven op de onderzoeksvragen. Hiervoor zijn de inzichten die opgedaan zijn in stap 1 ook benut.

Stap 3: Coderen

Vervolgens hebben de onderzoekers aan fragmenten binnen de interviewverslagen de verschillende codes uit de codeboom toegewezen. De onderzoekers zijn hierbij ook scherp geweest voor mogelijke toevoegingen van codes daar waar de opgestelde codes in de codeboom niet passend genoeg waren.

Na het coderen van de transcripten besprak het onderzoeksteam eventuele knelpunten of inzichten. Tijdens dit coderingsproces werden er memo's geschreven, zodat de onderzoekers hun interpretatie van een tekstfragment of een vermoedelijk verband tussen codes konden aangeven voor latere bespreking en analyse. De opbrengst van deze stap was het eerste overzicht van codes.

Stap 4: Herstructureren codes

Als vierde stap in het analyseproces werden codes binnen de codegroepen samengevoegd en eventueel verplaatst naar een andere codegroep; ook kregen de nieuwe aanvullende codes (die niet in de oorspronkelijke codeboom stonden) een plek binnen de codegroepen of werd er een nieuwe codegroep aangemaakt.

Stap 5: Interpretatie en uitsplitsen subcodes

Binnen de laatste analysefase werden de verschillende passages die toegewezen zijn aan een subcode nader geïnterpreteerd. Hierbij stonden de vragen centraal: wat wordt er precies inhoudelijk gezegd, welke patronen zien wij hier en is er een inhoudelijke subverdeling te maken in de codes.

Het doel hiervan was het structureren van bevindingen en vaststellen van overkoepelende inzichten in relatie tot de onderzoeksvragen. Tevens is dit de fase waarin de eerder geschreven memo's over dwarsverbanden tussen codes weer werden bekeken. Vervolgens zijn de subcodes waarbij een inhoudelijke onderverdeling wenselijk werd geacht, verdeeld in meerdere codes (subcodes binnen de subcodes).

Rapportage

Het laatste onderdeel in dit onderzoek omvatte het schrijven van deze eindrapportage. We hebben de codegroepen als leidraad gebruikt om de structuur te vormen en hebben op grond daarvan de hoofdstukken samengesteld. De tussentijdse rapportage werd voorgelegd aan de groep expert-adviseurs voor input en feedback. Het betreft hierbij een adviesfunctie, waarbij onderzoekers zelf hun inhoudelijke afwegingen maakten met deze input.

Hoofdstuk 3: Resultaten

3.1. Reflectie op definities

Voordat we overgaan tot de hoofdstukken die antwoord geven op de opgestelde onderzoeksvragen, beschrijven wij kort hoe deelnemende participanten reageerden op de door de onderzoekers gebruikte termen binnen het onderzoek. Deze reacties dienen ook als input voor de beantwoording van de onderliggende onderzoeksvragen, met name in het kader van erkenning en bewustwording.

“Nazaat”

De meeste reacties vanuit de deelnemende nazaten kwamen op de term “nazaat”. Dit onderwerp is vooral aangesneden met de vraag “in hoeverre omarmt u de term nazaat?” Wat hierbij opvalt is dat de minderheid van de deelnemers aan dit onderzoek “nazaat” een goede, passende term vindt waarmee ze aangesproken willen worden en/of waarmee over deze groep(en) geschreven of gesproken zou moeten worden. Een grotere groep geeft aan neutraal tegenover de term te staan, in de zin dat ze vóór deelname aan onderhavig onderzoek niet eerder conceptueel hebben nagedacht over de term en in hoeverre de term passend is voor de groep(en) die momenteel hiermee worden aangeduid. De voorlopige conclusie van deze groep geïnterviewden is vooralsnog: “Ik heb geen problemen met deze term” of “Ik denk dat dit de lading wel dekt”.

De enige belangenbehartiger die hier uitspraken over heeft gedaan, valt onder de laatste groep respondenten te scharen. De belangenbehartiger met een netwerk binnen de Indische gemeenschap geeft aan dat “nazaat” gezien kan worden als een koloniale term, maar tegelijkertijd dekt de term (voorlopig) wel de lading, met gebrek aan een beter alternatief.

De meerderheid van de geïnterviewde nazaten vindt “nazaat” géén goede term om de groepen aan te duiden die verwant zijn aan voorouders die in slavernij gevangen zaten of contractarbeider waren, of vinden dat deze term niet volledig de lading dekt. De participanten dragen grofweg drie redenen hiervoor aan. Ten eerste vinden participanten dat de term “nazaat” te veel een negatieve connotatie heeft. Dit heeft vooral te maken met de overduidelijke link met het verleden, maar – in de beleving van de

geïnterviewden – ook met slachtofferschap. De term is te weinig *empowerend* en krachtig waarop de nazaten van nu trots op kunnen zijn.

“Ik ben niet per se tegen de term nazaten, maar ik wil dat wij de hele slavernij een plek geven in ons hart en in het verleden laten. Ik bedoel bijvoorbeeld als ik ooit een crimineel ben geweest en/ of een verslaafde aan drugs, en dat nu niet meer ben, ik wil niet constant herinnerd worden als iemand die drugs gebruikte. Ik wil wel dat dat verleden van mij een plek in mijn hart krijgt, maar niet dat: “oh, die heeft in het verleden drugs gebruikt”. Dus, ik wil niet dat mensen naar ons kijken en denken van: “oh die waren vroeger slaven”. Dus ja, we zijn nazaten van slaven. Ja, onze voorouders zijn slaven geweest, maar telkens: “oh, dat zijn nazaten van slaven”, dat wil ik dus niet. Want anders dan gaan we nooit genezen en anders blijven we zo altijd gezien worden als nazaten van slaven, dus ja.”

Participant 18

Daarnaast geven geïnterviewde nazaten aan dat met de term “nazaat” de link naar het heden ontbreekt. Geïnterviewden geven aan dat de term vooral refereert aan het verleden, maar onvoldoende rekening houdt met het heden, het hier en nu. Participanten hebben hier enerzijds moeite mee omdat dit de indruk wekt dat zij “louter” nazaten zijn van gebeurtenissen in het verleden en dat dit geen doorwerking heeft in het heden en dat een link met het heden wenselijk is. Tot slot geven geïnterviewden aan dat de term te beperkend is voor de verschillende identiteiten die men heeft. Mensen in de huidige samenleving alleen reduceren tot nazaat, zou teveel pijn doen, zo redeneert men, voornamelijk in relatie tot de link met slachtofferschap die men voelt bij de term.

“Het is niet zo dat ik het liever niet over het verleden wil hebben, dat niet (...) maar ik kan mij niet alléén met de term nazaat identificeren. Dat doet gewoon te veel pijn, denk ik. (...) Daarnaast, ik ben óók “gewoon” Nederlander, Indonesisch, Chinees en Surinaams.”

Participant 17

Enkele participanten geven aan liever de voorkeur te hebben voor de term “nakomeling” of “afstamming”. Hoewel dit directe synoniemen zijn van “nazaat”, geven deze termen de geïnterviewden een beter, minder negatief gevoel.

“In slavernij gevangen”

Enkele nazaten van in slavernij gevangen mensen hebben ook gereflecteerd op de term “In slavernij gevangen mensen”. Zij gaven aan dat zij de term “slaaf” storend vinden, en een voorkeur hebben voor “in slavernij gevangen mensen” of “tot slaaf gemaakten”. De redenering hierbij is dat het “slaaf” zijn is opgelegd en dat niemand van nature een “slaaf” is, en het daarbij goed is om te blijven benadrukken dat dit een onnatuurlijk mechanisme is dat opgelegd is met veel machtsgebruik en -misbruik.

“Voor mij, ik voel me geen nazaat van een slaaf, want ik zeg, mijn voorouders zijn niet als slaaf geboren, ze zijn tot slaaf gemaakt. Dan praat ik liever over de term tot slaaf gemaakt.”
Participant 23

De onderzoekers hebben ervoor gekozen om in ieder geval in deze rapportage voorlopig gebruik te maken van de term “nazaat”, ondanks bovenstaande bevindingen. De onderzoekers zijn van mening dat terminologie heel belangrijk is en termen onderbouwd gebruikt moeten worden. Voor nu is er (nog) geen voldoende onderbouwd alternatief voor de term “nazaat” die breed wordt gedragen binnen de verschillende gemeenschappen. In hoofdstuk 4 doen wij wel een aanbeveling aan de Provincie over hoe er in de toekomst met deze term omgegaan kan worden.

3.2. Pijn en doorwerking

In dit hoofdstuk gaan wij in op de pijn die nazaten ervaren en de perspectieven, ervaringen en inzichten ten aanzien van de doorwerking van het verleden op het heden. Hierbij is het goed om alvast op te merken dat de pijn nauw verwant is aan de doorwerking van het verleden op heden. Daarnaast heeft het heden ook een effect op nazaten, aangezien ze ook door de huidige stand van zaken rondom het slavernij- en koloniale verleden pijn kunnen ervaren. Kortom, pijn is een diffuus fenomeen dat een significante rol speelt in de levens van nazaten en voortdurend terugkeert op allerlei vlakken in hun leven.

Reflectie op pijn

Allereerst hebben wij participanten (zowel nazaten als belangenbehartigers) gevraagd om te reflecteren in hoeverre zij herkennen dat een deel van de inwoners van Zuid-Holland pijn ervaart als gevolg van het slavernij- en koloniale verleden; ook hebben wij hen gevraagd hoe zij de eventuele pijn die voelbaar is, kunnen omschrijven. Wij geven kort weer hoe deelnemende participanten reageerden. Daarbij dient opgemerkt te worden dat wij tijdens de gesprekken met nazaten observeerden dat de pijn veelal erg diep zat en dat respondenten soms emotioneel werden tijdens de gesprekken. Sommige respondenten gaven aan dat zij bepaalde emoties lange tijd hadden weggestopt, vrijwel niet eerder openlijk of zo uitgebreid met iemand erover hadden gesproken en soms overvallen werden door hun eigen emoties toen we met hen in gesprek gingen.

Nagenoeg alle nazaten die we spraken gaven aan pijn te ervaren als gevolg van het slavernij- en/of koloniale verleden. De doorwerking heeft vervolgens weer invloed op nazaten persoonlijk. Een voorbeeld hiervan is:

“Maar ik merk dat we het al 20 jaar over hetzelfde onderwerp hebben en er verandert zo ontzettend weinig. En dat maakt ook dat ik daar verdrietig van word.”
Participant 9

Daarnaast waren er ook geluiden dat de pijn onder respondenten zich kan uiten in boosheid en frustratie. Dit hebben de onderzoekers ook geobserveerd en gevoeld tijdens de gesprekken. Deze boosheid en frustratie zit vooral in de hedendaagse behandeling van het slavernij- en koloniale verleden. Respondenten gaven aan boosheid en frustratie te ervaren als het ging om de beperkte kennis die er in de samenleving heerst. Het feit dat mensen niet weten wat er is gebeurd en op welke gemeenschappen het slavernij- en koloniale verleden effect heeft gehad, is wat vooral steekt. Dit werd vaker genoemd door nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië in vergelijking met andere nazaten. Verder draagt de hedendaagse uitsluiting, discriminatie en racisme bij aan de boosheid en frustratie van nazaten. Hierbij ontstaat er niet alleen pijn door de gebeurtenis van discriminatie en racisme op zich, maar de pijn komt ook voort uit het feit dat discriminatie en racisme een terugkerend en

voortdurend probleem zijn. Een van de respondenten omschrijft dit onder andere als ‘weg drukken’:

“Ik heb soms een beetje het idee dat het koloniale verleden een beetje wordt weggedrukt in de huidige maatschappij. Dat ze het er niet over willen hebben van dat ze ons dus ook dingen hebben aangedaan. Dat gevoel heb ik een beetje en dat maakt me boos.”

Participant 27

“Je hebt nog steeds bepaalde debatten die gaan over bijvoorbeeld de Indische kwestie. Dat heeft met paybacks te maken uit die tijd. Ja, die mensen worden tot de dag ook niet erkend, dus je merkt dat er heel veel frustratie is van niet worden erkend. Boosheid.”

Participant 29

“Ik denk, ja, ga ik nou ooit écht voor een volwaardige burger/een Nederlandse burger worden aangezien als ik al 20 jaar meemaak dat men in eerste instantie denkt dat ik niet volledig meedoe ofzo?”

Participant 9

Strijdbaarheid, kracht en moed van voorouders

Respondenten voelen echter niet alleen pijn. Zo gaven meerdere respondenten ook aan een gevoel van trots te hebben: zij zijn trots op de strijdbaarheid, kracht en moed van hun voorouders. Niet alleen doordat ze überhaupt de pijnlijke gebeurtenissen en moeilijke omstandigheden hebben doorstaan, maar ook door hun weerstand tegen het systeem en hun behandeling (zie ook paragraaf ‘Het héle verhaal, vanuit andere perspectieven’, waar nader wordt beschreven dat participanten vinden dat er meer aandacht moet komen voor de mens achter slavernij).

Doorwerking pijn persoonlijk

Intergenerationeel trauma of intergenerationele pijn

Uit de gesprekken met de respondenten blijkt dat de pijn die nazaten voelen, veelal voortkomt uit de pijn die hun familieleden voelden: nazaten dragen deze pijn van hun familieleden nog steeds mee in het hier en nu. Een veel genoemd begrip in de gesprekken was het begrip intergenerationeel trauma of intergenerationele pijn. Respondenten omschrijven dit trauma veelal als een voortvloeiende uit het verleden dat een impact heeft op hen, ook in het hier en nu. Hierbij gaven geïnterviewden aan dat de pijn die hun voorouders hebben ervaren over de generaties heen is doorgegeven aan de respondenten. Zo werd aangegeven dat voorouders hun pijn vaak niet hebben verwerkt en hun gevoelens hebben onderdrukt. Vervolgens hebben generaties dit steeds opnieuw ervaren, wat nu door de respondenten nog steeds wordt gevoeld. Het overdragen van pijn van generatie op generatie komt voor binnen alle gemeenschappen waarmee we gesproken hebben in dit onderzoek, en met name bij nazaten van het slavernij- en/of bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië en nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren genomen in Suriname of het Caribisch gebied, maar ook bij nazaten van Javaanse en/of Chinese Surinamers die als contractarbeider te werk waren gesteld. Onder respondenten vanuit de Hindostaans-Surinaamse gemeenschap werd dit eenmalig benoemd, maar niet zo vaak als bij de andere gemeenschappen.

“Dat speelt op zich heel erg in de Indische gemeenschap. En dat uit zich vaak bij ons, is daar nooit over gesproken, dus heel anders wordt er mee omgegaan. Bij ons wordt over het verleden, ook de oorlog en dingen, daar wordt niet over gesproken, maar ook dat koloniale verleden. De pijnlijke dingen worden niet over gesproken. Maar dat uit zich wel. Dus dat zie je bijvoorbeeld in een familie als een rode draad doorgaan. Bijvoorbeeld er zijn frustraties en dingen die opbouwen, dus iemand praat er niet over, maar die uit het op een andere manier. Dus je ziet dat bij mijn opa, die werd heel erg boos. Dat snapte je niet. Die was heel onvoorspelbaar en dat gaat toch van generatie, je erft dat toch een stukje mee. Niet praten over je gevoel. Dus je merkt het zeker. En dat zie je van generatie op generatie overgaan.”

Participant 29

De pijn die het verleden heeft veroorzaakt bij de voorouders is ook een bron van pijn voor de respondenten in het hier en nu. Het horen van familie verhalen of het ontdekken van nare gebeurtenissen die familieleden en voorouders hebben moeten ondergaan, doet de nazaten pijn in het hier en nu. Dit geldt zowel voor de nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren genomen als nazaten van mensen die als contractarbeiders te werk waren gesteld. Wanneer intergenerationele pijn of trauma wordt doorgegeven, manifesteert deze pijn zich bij de generaties die erop volgen. Voor sommige nazaten houdt dit in dat ze moeten denken aan het verleden wat er met hun voorouders is gebeurd. Dit terwijl anderen, zoals nazaten van het slavernij- en/of bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië, aangeven ook zelf de pijn daadwerkelijk gezien te hebben, toen hun voorouders nog in leven waren.

Zoekend naar identiteit en niet thuis voelen

Daarnaast gaven nazaten en belangenbehartigers aan dat er pijn ervaren wordt door het effect van het slavernij- en koloniale verleden op de identiteit van nazaten. Dit relateert vooral aan het idee dat men niet weet waar men vandaan komt of omdat men niet zo goed weet waar men zich volledig thuis voelt (een zogenaamde ‘sense of belonging’) en/of dat er een deel van de familiegeschiedenis ontbreekt. Dit werd door respondenten uit alle gemeenschappen aangestipt. Vooral als men de familiegeschiedenis niet weet, roept dit vragen op zoals: wie ben ik, waar kom ik vandaan en waar hoor ik bij? Onder respondenten vanuit de Hindostaans-Surinaamse gemeenschap werd het gevoel vooral gelabeld als een gevoel van ontheemding. De respondenten uit deze gemeenschap gaven aan dat ze niet het gevoel hadden zich thuis te voelen in Nederland en Suriname, maar ze voelden ook geen connectie met India. Ook de belangenbehartiger gaf aan dat met name jongeren zoekende zijn naar wie ze zijn en waar ze vandaan komen. Voor nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië verhoudt deze pijn zich vooral tot de familiegeschiedenis van de Indonesische kant. Nazaten gaven aan deze kant vaak niet te kennen en dat het achterhalen van deze familiegeschiedenis vaak erg ingewikkeld is. De pijn zit in het niet kunnen beantwoorden van deze vragen. De respondenten die deze pijn ervaren zijn dan ook op zoek naar de antwoorden op deze vragen door middel van onderzoek.

Nazaten van Hindostaans-Surinaamse contractarbeiders spraken over het gevoel dat ze zich ook niet herkennen in de provincie, specifiek in de stad Den Haag. Ook de belangenbehartiger van deze laatstgenoemde groep herkende dit. Zowel nazaten als de belangenbehartiger van Hindostaans-Surinaamse contractarbeiders gaven aan dat Den Haag een grote Hindostaans-Surinaamse gemeenschap heeft maar dat dit niet wordt gereflecteerd in het straatbeeld en de instituties. Met andere woorden, zij geven aan dat men zichzelf niet herkent in het straatbeeld en instituties zoals culturele instellingen.

“Ik vind sowieso in Den Haag waar 56% Hindostaanse Surinamers zijn, in Rotterdam is het anders, vind ik wel dat er daar vanuit de provincie echt meer aandacht voor moet zijn voor commissie of ja zoiets voor de Hindostaanse Surinamer en waarom? Omdat je die mensen ziet lopen in de stad, wij zijn het straatbeeld van Den Haag. Dat initiatief is er niet”.

Participant 6

“(...) Ik wil, als ik door Den Haag loop, herkenning zien in gevels, in straatnamen, in instituties en ga zo maar door. Ik vraag me ook altijd af van, als mijn familie naar India gaat of naar Mauritius, waarom ze dat zo fijn vinden? Nou, dat komt omdat ze zich herkend zien. En in Den Haag is dat niet het geval. (...) Ja, dan zou ik heel veel straatnamen naar Hindostaanse mensen/namen noemen die hun sporen hebben verdiend. Ik zou helpen inrichten van instituties. Ik zou helpen inrichten van een tal van dingen waarin ik zeg van kijk, dat zijn nou de bestaande dingen waar de Hindostaanse gemeenschap zich niet ontheemd voelt. En met name die instituties zijn erg belangrijk. We zouden heel graag willen dat er een instituut komt waarin wij onze kunst, cultuur, geschiedenis, volk en tentoonstelling, literatuur zou plaatsvinden. Onderzoek zou kunnen plaatsvinden, waar we bijeenkomsten konden organiseren. (...) Nee, je moet ervoor zorgen dat er educatie is, een bibliotheek is en ga zo maar door, tentoonstellingen. Vroeger hadden wij zoiets, maar die is helaas er ook niet meer.”

Participant 5

Mentale klachten

Verschillende geïnterviewden hebben aangegeven mentale klachten te hebben overgehouden aan de doorwerking van het verleden en de pijn die het met zich meebrengt in het heden, zoals trauma gerelateerde klachten, identiteitsproblematiek, minderwaardigheidscomplex en wantrouwen. Dit heeft ertoe geleid dat sommigen hulp hebben gezocht of zich hebben georiënteerd op therapie. Het doel van het zoeken van hulp is niet alleen voor het verwerken en plaatsen van de pijn, maar ook om te leren omgaan met vragen rondom identiteit en het praten over emoties en gevoelens wat juist in families niet altijd kan.

Doorwerking pijn in de gemeenschap

Wanneer de doorwerking van de pijn binnen de gemeenschap werd besproken, gaven veel respondenten aan dat hun persoonlijke ervaringen ook worden ervaren door anderen in de gemeenschap, welke onder andere tot uiting komt in bijvoorbeeld moeite hebben om met emoties om te gaan, hechtingsproblematiek, of mentale problematiek zoals depressies. Dit werd met name vaak aangegeven door nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië, maar deze kwestie werd ook herkend door nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen in Suriname of het Caribisch gebied, evenals door nazaten van Javaans-Surinaamse contractarbeiders.

“Bij vrienden. Ja gewoon dysfunctional familierelaties. Ik heb van heel veel mensen gehoord over ja, alcoholisme bijvoorbeeld en dat vooral heel vaak mannen niet weten hoe ze omgaan met emoties en zo worden heel veel families gewoon verpest als je niet over emoties praat of als je niet kan connecten en hechten met andere mensen. Dat is echt een groot probleem dan voor... ook voor de voor de mannen zelf natuurlijk, maar voor de hele familie met kinderen, met de relatie tussen ouders en kinderen. Dus heb je een ouder met heel veel problemen, alcoholisme of gewoon depressie of weet je mentale ongezondheid. Dat creëert een probleem voor de hele familie, natuurlijk.”

Participant 28

Doorwerking pijn in de samenleving

Gebrekkige kennis en aandacht als pijnlijk ervaren

Naast de pijn die een doorwerking heeft in het persoonlijke leven van nazaten, constateren respondenten ook dat het verleden een doorwerking heeft in de samenleving. Deze doorwerking in de samenleving leidt dan ook weer tot pijn bij nazaten van het slavernij- en koloniale verleden. Een veel genoemde oorzaak van pijn heeft te maken met onwetendheid over en het gebrek aan aandacht voor het verleden. Dit werd door respondenten (uit alle groepen) aangestipt, door zowel nazaten als de belangenbehartigers. De respondenten gaven aan dat het pijnlijk is om te zien en om mee te maken dat er kanten van de Nederlandse geschiedenis onderbelicht zijn en dat de Nederlandse bevolking hier weinig over weet. Een voorbeeld hiervan is dat veel Nederlanders niet weten wat het verschil is tussen Indisch en Indonesisch, of dat Suriname bijvoorbeeld uit diverse uiteenlopende bevolkingsgroepen is samengesteld, bijvoorbeeld dat naast Afro-Surinamers er ook andere bevolkingsgroepen zijn zoals Javaanse-, Chinese- en Hindostaanse-Surinamers. Voor de respondenten laat dit een gebrek aan kennis van de geschiedenis zien. Sommige respondenten gaven aan dat dit gebrek aan kennis pijnlijk is en leidt tot boosheid.

Bovendien geven de respondenten aan dat een gebrek aan erkenning eveneens pijnlijk is. Dit gebrek aan erkenning heeft verschillende vormen. Zo heerst er een gevoel van gebrek aan erkenning van het verleden en daarmee de gruwelijkheden die er hebben plaatsgevonden. Deze gruwelijkheden die tijdens de gesprekken werden genoemd omvatten onder andere de overtocht van contractarbeiders van Java en India naar Suriname, slavenhouders die baby's doodden op plantages en het uitmoorden van gemeenschappen voor de specerijen in voormalig Nederlands-Indië. Meer specifiek, nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië gaven aan dat, naast de gruwelijkheden, er in Nederland een gebrek aan erkenning is voor de bijdrage die hun voorouders hebben geleverd aan de Nederlandse maatschappij. Ook de belangenbehartiger van deze laatstgenoemde groep herkende dit. Voor nazaten van mensen die als contractarbeiders te werk waren gesteld, is er een gebrek aan erkenning voor erbarmelijke omstandigheden van de contractarbeid. Volgens de belangenbehartigers binnen deze gemeenschappen wordt er nog onvoldoende erkend dat er ook bij contractarbeid

misstanden waren. Volgens nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren genomen, is er een gebrek aan erkenning omdat er te weinig bewustwording is van het slavernijverleden en wordt het verhaal nog veelal vanuit een wit, Nederlands perspectief verteld. Verder is er ook een gebrek aan erkenning van de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden en de uitsluiting en discriminatie die er nu is (zie ook later hieronder, 'Doorwerking verleden op het gebied van en discriminatie en racisme').

Ontkenning en bagatellisering van het verleden versterken het gevoel van pijn

Daarnaast merken sommige respondenten op dat er niet alleen een gebrek aan bewustzijn, erkenning en aandacht is, maar ook dat er sprake is van ontkenning en bagatellisering van het verleden. Hierbij wordt er gedaan alsof het verleden en de pijn die wordt ervaren door nazaten niet bestaan. Hierdoor voelen nazaten zich niet gehoord, en ervaren zij dat het slavernij- en koloniale verleden geen plaats heeft in de Nederlandse geschiedenis. Dat nazaten dit veelal zo ervaren wordt ook bevestigd door belangenbehartigers. De ontkenning en bagatellisering van het verleden komen over alsof het verleden geen erkenning verdient. De ontkenning en bagatellisering van het verleden wordt herkend door nazaten van Hindostaans-Surinaamse contractarbeiders, nazaten van mensen die in slavernij gevangen zijn genomen in Suriname of het Caribisch gebied, en nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Ook de belangenbehartiger van deze laatstgenoemde groep herkende de ontkenning en bagatellisering. Deze ontkenning van pijn en het verleden versterkt juist het gevoel van pijn. Tot slot bemoeilijkt dit ook het verdere gesprek over het slavernij- en koloniale verleden. Wat niet bestaat, kan ook niet verder besproken worden, aldus een van de respondenten. Het volgende citaat verduidelijkt dit punt verder:

“Doen alsof het er niet is. ...dat is nog erger, ontkenning. Dat is nog moeilijker. Als iemand zegt dat bestaat niet dan kan je argumenten aanvoeren maar als iemand wegstijgt dan heb ik het helemaal moeilijk, je wordt niet als persoon gezien, helemaal niet gezien, dat is het moeilijkste. (...) dan kan het heel lastig zijn om er doorheen te dringen, wat je kunt zeggen of wat je kunt doen, wat je moet laten, je wordt niet gezien, niet gehoord, je bent lucht eigenlijk.”

Participant 11

Een bron van pijn die daarnaast uit de gesprekken met nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië werd benoemd is de behandeling van hun voorouders bij aankomst in Nederland. Deze nazaten zien dat hun voorouders bij aankomst niet warm zijn ontvangen in Nederland, niet alleen door de bevolking, maar ook door de regering die geen erkenning en waardering toonde voor hen en het feit dat velen gediend hebben in het Nederlandse leger. Deze erkenning en waardering zijn nooit uitgesproken, terwijl de overheid ook niet haar rechten en plichten nakomt ten aanzien van deze groep. Tot de dag van vandaag strijden de nazaten voor erkenning van deze groep maar er wordt hier nog steeds geen gehoor aan gegeven. Deze pijn wordt nog verder versterkt door het feit dat het aantal mensen van de generatie die dit is overkomen steeds kleiner wordt.

Doorwerking verleden op het gebied van discriminatie en racisme

Een van de meest genoemde oorzaken van pijn die ervaren wordt, is de discriminatie en uitsluiting die respondenten vandaag de dag zien en ervaren in de Nederlandse samenleving. Veel nazaten en belangenbehartigers zien deze discriminatie en uitsluiting dan ook als gevolg van het verleden. Dit beeld werd door respondenten uit alle gemeenschappen herkend.

Hieronder zullen we verder ingaan op de ervaren doorwerking van het verleden dat zich uit in de discriminatie en racisme in de Nederlandse maatschappij. Daarnaast zullen we ook ingaan op de bredere ervaringen van de respondenten op dit gebied.

Etnische stereotypen

Ten eerste ervaren nazaten van het slavernij- en koloniale verleden pijn door de hedendaagse discriminatie en racisme in de Nederlandse samenleving. Zij zien de hedendaagse discriminatie en racisme als doorwerking van het verleden, wat op vele manieren tot uiting kan komen. Een voorbeeld hiervan is de doorwerking van etnische stereotypen. De belangenbehartiger binnen de Javaans-Surinaamse gemeenschap gaf aan dat er nog veel stereotypen bestaan over deze gemeenschap. Ook nazaten gaven aan dat het een regelmatig voorkomend fenomeen is:

“Ik herken het vanuit het onderwijs, misschien wel elke dag. Ouders van kinderen die gediscrimineerd worden, zowel op een non-verbale en verbale manier, uitgescholden worden. En het zijn verhalen van vooral de donkere kinderen, van Creoolse komaf, die uitgemaakt worden voor Zwarte Piet. En dan hebben ze echt pijn. Ik zie ook, ik zie ze ook huilen, maar ik krijg ook ouders en oma’s aan de telefoon.”

Participant 6

Minderwaardig voelen

Veel deelnemers hadden het gevoel dat er in de Nederlandse samenleving nog steeds een idee van superioriteit hangt en dat er naar nazaten wordt gekeken alsof zij inferieur zijn. Dit gevoel werd met name geuit door nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren genomen in Suriname of het Caribisch gebied, en nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. In mindere mate hoorden we deze geluiden van nazaten van mensen die te werk zijn gesteld als contractarbeiders. De respondenten beschrijven dit gevoel als volgt: nazaten voelen dat zij als minderwaardig worden beschouwd ten opzichte van witte Nederlanders. Ze benadrukken dat het pijn doet wanneer ze gezien en behandeld worden alsof zij minderwaardig zijn.

Microagressie

Met name nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren genomen en nazaten van Javaanse en/of Chinese mensen die als contractarbeider te werk waren gesteld gaven aan dat de discriminatie en racisme vaak voorkomt op subtiele manieren, ook wel in de vorm van microagressies. Microagressies zijn subtiele, alledaagse bewuste of onbewuste (non) verbale vormen van discriminatie die individuen van etnische minderheidsgroepen ervaren op basis van hun etniciteit (Sue et al., 2007). De respondenten zien dit in kleine gedragingen en uitspraken van anderen waaruit blijkt dat ze toch iets minder waardig zijn, of dat er toch een bepaald vooroordeel bij komt kijken. Zo gaf de volgende participant bijvoorbeeld aan dat hij/zij vaak wordt aangezien als de gedaagde in plaats van een vertegenwoordiger van een overheidsinstantie/gemeente:

“Ik werk bij de gemeente zolang, ik vertegenwoordig de gemeente hier bij de rechtbank, bij de [].¹ En elke keer als ik daarzo binnen kom durven die mensen me aan te kijken om tegen me te zeggen; “ik moet in dat bankje zitten want dat is het bankje voor de tegenpartij.” Ik zeg: “nee, ik kom voor de gemeente”, “oh excuus”. In welke tijd leven we? Het is toch onvoorstelbaar.”*

Participant 21

Hiërarchie

Daarnaast zien nazaten, en enkele belangenbehartigers, ook op macroniveau dat er sprake is van discriminatie en racisme. Zo zien zij dat er bepaalde machtsverhoudingen zijn, of een maatschappelijke ladder, die zijn oorsprong heeft in het verleden. De respondenten verwijzen hier naar het koloniale systeem waarin een duidelijke hiërarchie in de maatschappij bestond. Binnen dit systeem stonden witte Nederlanders bovenaan, en dit is een beeld dat men nog steeds herkent:

“Nou.. en vergeet ook niet dat in Nederlands-Indië er sprake was van een klassenmaatschappij gebaseerd op kleur en stand en de Javanen die waren onderaan de ladder, onderaan de maatschappelijke ladder. De blanken waren aan de top dan de Europeanen en Chinezen en dan de, zeg maar, de Arabieren. En als laatste de inlander, zoals ze in die tijd genoemd werden. En ik heb gemerkt dat deze beeldvorming en deze sociale stratificatie tot in Nederland doorspeelt.”

Participant 4

“Het werd duidelijk in de oorlog dat de kolonie, dat die onderverdeeld was in die klassenmaatschappij, hè. Indo-Europees stond vrij, ja, was hoger dan de, wat toentertijd heette de inlandse, en dat was de Indonesiër. En dan had je de Indo-Chinezen op de derde plaats dan de Indo-Europese en dan eigenlijk de Nederlanders bovenaan.”

Participant 3

1 Dit gedeelte is geblindeerd om de anonimiteit van de respondent te waarborgen.

Minder kansen

Aan de andere kant zien nazaten dat zij in dat opzicht aan het kortste eind trekken. De doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden betekent dat zij juist minder kansen krijgen en harder moeten werken om juist een kans te krijgen. Voorbeelden hiervan zijn personen die systematisch gediscrimineerd worden op het werk of een student die regelmatig afgewezen wordt. De kansenongelijkheid wordt door velen gezien als systematisch en verweven in instituties en heeft bredere implicaties. Een voorbeeld hiervan dat genoemd werd, betreft de toeslagenaffaire, die disproportioneel mensen van kleur heeft getroffen.

Deze kansenongelijkheid en verhoudingen worden eveneens herkend op verschillende terreinen, waaronder het onderwijs, de arbeidsmarkt en het bedrijfsleven:

“(...) Gewoon praktisch gezien, merk ik gewoon dat wij in de minderheid zijn op de maatschappelijke ladder bijvoorbeeld. (...) Ik zie nog te weinig, ja, soortgenoten die ook, laat ik het zo zeggen, het goed hebben of die ook een goede baan hebben (...). Dat vind ik jammer. En dat zie ik in de huidige maatschappij wel terug. (...) en dan bedoel ik toch een bepaalde dominantie van ander soort mensen, laat ik het zo zeggen. Ik zie wel meer dat er bijvoorbeeld veel meer diversiteit is, hè, heerst bij bedrijven, bij overheidsinstanties hè, maar toch te weinig.”

Participant 27

“In het werkleven merk ik het ook. Toen ik echt in de corporate wereld ging werken, dat je toch harder moet vechten, toch meer moet bewijzen... dat mijn kennis en kwaliteiten eerder in twijfel worden getrokken. Of ik meer bewijs moet leveren voordat het wordt geaccepteerd of voordat ik volledig in mijn waarde word erkend, ook op professioneel gebied.”

Participant 15

“Als het dan echt gaat om kansenongelijkheid, een kleine groep die steeds meer rechten lijkt te krijgen, veel meer geld verdient, veel meer kansen krijgt enzovoort, dan is er een systematisch iets in Nederland wat gewoon niet meer goed is. (...) Als je kijkt hoe uiteindelijk ons koloniale verleden is ontstaan: voor economisch gewin, mensen anders te zien, een kleine elite die veel geld verdient en macht heeft en dergelijke. Dan denk ik wel van ja, er is niet heel veel veranderd in die zin. En ja, we hebben het met elkaar veel beter gekregen. Maar dan nog hè? Het construct zelf en daarvan zien we is gewoon niet meer werkend hè. Dus daarin zie ik heel erg dat dat gewoon niet meer gelijk oploopt voor mensen. En dat is over meer groepen dan alleen de groep waar we nu over spreken, maar wel specifiek over degenen die wel verbonden

zijn geweest aan het koloniale verleden, want die hadden nóg een grotere afstand ook om in te halen, en zeker bepaalde groepen. (...) Onze instituten zijn natuurlijk ook afkomstig uit een bepaald verleden. En ook daar, hè, als we kijken naar onze beleidsmakers. Wie zitten aan de top, aan de politiek, CEOs, corporates, noem het maar op. Het is nog steeds, relatief gezien, een vrij homogene groep die het voor het zeggen heeft, zeg maar. Dus ik denk dat waar je ook kijkt, zie je gewoon de verschillen daarin en nogmaals het gaat vooral ook over man-vrouw hè? Dat is zo systematisch, of het nou gaat inderdaad om posities, om geld verdienen en dergelijke, op heel veel vlakken, gezondheid, recht.”

Participant 10

Spanningen en polarisatie tussen groepen

De machtsverhoudingen of maatschappelijke ladder die respondenten opmerkten, werd nog verder uitgediept door nazaten van Javaans- en/of Chinees-Surinaamse contractarbeiders. Zij herkenden dat Nederlanders zonder migratieachtergrond bovenaan deze ladder staan en nazaten daaronder. Respondenten gaven ook aan dat er verschillen zijn tussen verschillende groepen nazaten als gevolg van het koloniale systeem. Dit kan zich uiten in het gevoel dat ze moeten bewijzen dat ze beter zijn dan individuen uit andere gemeenschappen. Daarnaast hebben respondenten ook het gevoel dat verschillende gemeenschappen aan het strijden zijn voor, bijvoorbeeld, erkenning of belangen die voordelig zijn voor de eigen groep. Zo worden er bijvoorbeeld binnen de Surinaamse samenleving structuren herkend, waardoor er spanningen en polarisatie ontstaan tussen de bevolkingsgroepen. Dit is volgens de respondenten terug te leiden naar het koloniale systeem.

Tijdens de gesprekken viel het op dat meerdere respondenten de volgende analogie, de zogenaamde ‘verdeling van het koekje’, aanhaalden:

“Het gaat ook over de strijd tussen de verschillende groepen vind ik, de ene groep trekt aan de andere groep; nee dat van ons was veel erger, het is een soort van koekje dat verdeeld moet worden en het koekje is niet groot genoeg, maar hij moet verdeeld worden. Hoe groter je deel van de koek is, hoe beter voor je eigen groepje. Dat zie je dus eigenlijk gebeuren dat er niet inclusief gedacht wordt ook onder de mensen, onder de groepen die benadeeld zijn. En die gaan dan de strijd aan met elkaar, terwijl het juist andersom moet zijn.. hoe maak je die koek groter, wat heeft die samenleving voor voordelen als wij goed gerepresenteerd worden.”

Participant 11

Naast (de doorwerking van) de pijn merkten de respondenten ook op dat het verleden op andere manieren zijn doorwerking heeft in het hier en nu. Ook hier kunnen we de doorwerking op persoonlijk, gemeenschaps- en samenlevingsniveau onderscheiden.

Doorwerking in persoonlijke leven

Naast de doorwerking van de pijn zijn er ook andere manieren waarop het verleden doorsijpelt in het leven van nazaten, met name in de opvoeding en familiedynamieken. Dit werd vaak benoemd door nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in Nederlands-Indië, en ook benadrukt door de belangenbehartiger. Ook nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen Suriname of het Caribisch gebied besteden aandacht aan de doorwerking van het slavernijverleden.

Ten eerste zijn er voor deelnemers indicaties dat het verleden doorwerkt in hun opvoeding. Onder de bevraagde bevolkingsgroepen komt dit op verschillende manieren tot uiting, maar het is duidelijk dat het verleden een effect heeft gehad op de opvoeding die respondenten hebben gehad. Zo stelden nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen bijvoorbeeld dat een bepaalde opvoedingsstijl een gevolg is van het slavernij- en koloniale verleden. Zo bespraken ze dat in de tijd van het slavernijverleden, moeders zich niet konden hechten aan hun kinderen omdat hun kind van de een op andere dag van hen afgenomen kon worden en naar een andere plantage werd gebracht. Hierdoor was er geen ruimte om kinderen de liefde te geven die ze nodig hebben. Dit gebrek aan liefde in de opvoeding wordt nu nog steeds door hen ervaren.

Onverwerkte emoties beïnvloedt familiedynamiek

Tenslotte blijkt dat het verleden een doorwerking heeft op de familiedynamieken van de respondenten. Veelal heeft het verleden een negatieve doorwerking gehad op de relaties binnen families. Dit kan een ouder-kind relatie zijn, maar ook tussen andere familieleden.

Dat onverwerkte en onderdrukte pijn uit het verleden een impact kan hebben op de relaties binnen families, werd nog verder uitgediept door nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Hier werd vooral opgemerkt dat de onverwerkte pijn die het verleden heeft veroorzaakt, ervoor zorgt dat nazaten vaak ervaringen hebben met agressie in het huishouden en een gebrek aan ruimte om over gevoelens en emoties te praten. De agressie, veelal getoond door een ouder, is het gevolg van opgekropte gevoelens en emoties die zich vervolgens op deze manier uiten. Ook hier wordt een gebrek aan liefde gezien.

Doorwerking in de gemeenschap

Colorisme

Eerder benoemden we de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden in het hier en nu wat betreft het koloniale systeem en discriminatie. In het verlengde hiervan hebben nazaten aangegeven dat er binnen de gemeenschap ook sprake is van ongelijkheid en discriminatie van andere gemeenschapsleden. Volgens nazaten uit zich dat als *colorisme*, wat zij omschrijven als het maken van een onderscheid op basis van hoe licht of donker iemands huid is. Het is discriminatie tussen mensen van kleur, waarbij men op een positieve manier naar individuen met een lichtere huidskleur kijkt terwijl men negatiever kijkt naar individuen met een donkere huidskleur. Dit slaat terug op het koloniale systeem waar de huidskleur en uiterlijkheden van witte mensen als de standaard werden beschouwd. Het bestaan van *colorisme* werd benoemd door nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren en door nazaten van Hindostaanse mensen die te werk waren gesteld als contractarbeiders.

Daarnaast zien de onderzoekers dat er ook binnen de gemeenschappen generatieverschillen zijn. Er vindt een verschuiving plaats waar jongere generaties over het algemeen meer op onderzoek gaan naar het verleden en ook mondiger naar buiten toe treden. Waar eerdere generaties meer op de achtergrond bleven en zich minder bezighielden met het

verleden, is er nu in toenemende mate interesse in het verleden en wat de doorwerking hiervan is in de huidige Nederlandse samenleving.

Doorwerking in de samenleving

Fysieke sporen

Enkele respondenten benoemden ook dat het verleden nog fysiek aanwezig is in het heden. Voorbeelden die respondenten hierbij noemden, zijn onder andere Zwarte Piet en de Gouden Koets, evenals de gebouwen die zijn opgericht met geld verdiend door kolonialisme en slavernij. Volgens hen kan de kunst die in musea hangt bovendien hieronder worden geschaard. Ook dit zijn volgens respondenten tekenen dat het verleden nog steeds aanwezig is in het heden. Daarnaast is het voor respondenten ook een signaal dat het slavernij- en koloniale verleden economisch gezien rendabel was voor de Nederlandse samenleving. Bovendien benoemde een respondent nadrukkelijk dat in musea ook nog steeds de doorwerking te zien is in de vorm van roofkunst, waarbij veel tentoongestelde voorwerpen onrechtmatig verkregen zijn en teruggegeven zouden moeten worden aan hun land van herkomst.

3.3. Huidige stand van zaken rondom erkenning en bewustwording van het verleden

Om een startpunt te markeren voor de behoeften van nazaten van de verschillende groepen omtrent erkenning en bewustwording van het slavernij- en koloniale verleden, hebben wij belangenbehartigers en nazaten gevraagd naar de huidige stand van zaken hieromtrent. Hoe is het, wat hen betreft, gesteld met de erkenning en bewustwording binnen de samenleving, binnen de eigen gemeenschap alsook op overheidsniveau. En wat is het belang van erkenning en bewustwording, volgens nazaten en belangenbehartigers. In dit hoofdstuk gaan wij hier nader op in.

Reacties van participanten op het onderzoek

Allereerst merken de onderzoekers op dat verschillende respondenten hun waardering uitspraken voor het initiatief van de provincie Zuid-Holland om dit onderzoek uit te voeren. Ze vonden het met name positief dat diverse gemeenschappen en perspectieven werden meegenomen. Opvallend is ook dat sommige respondenten aangaven dat hen nog nooit

eerder was gevraagd naar hún wensen, behoeften en ervaringen met betrekking tot dit thema, of dat ze zelden openlijk en uitgebreid met iemand hierover hadden gesproken. Het feit dat dit nu wel werd gedaan, werd door velen als positief ervaren. Respondenten benadrukken vooral de waardering voor het feit dat dit aan de mensen zelf werd gevraagd en dat dit initiatief niet vanuit henzelf hoefde te komen. Respondenten moedigen de Provincie aan om dit vaker te doen. Tegelijkertijd illustreert dit ook dat dergelijke initiatieven volgens respondenten nog niet frequent genoeg plaatsvinden en geeft het een indicatie van de huidige stand van zaken met betrekking tot erkenning en bewustwording van het verleden.

“Dus opgezocht worden als nazaat om ervaringen te delen, om mee te praten zonder dat je zelf heel hard moet zoeken, maar echt door een grote instantie. Dat zou ik wel vaker willen. Ik denk dat dat heel goed is dat het nu wordt gedaan.”

Participant 15

“Nou, ja, ten eerste heb ik eigenlijk nog nooit erover gepraat met iemand, omdat het nooit gevraagd wordt aan mij. Dus ja, ik heb nooit in zo’n situatie gezeten. Dit is de eerste keer dat ernaar wordt gevraagd. Vandaar dat ik enthousiast was in het begin.”

Participant 26

3.3.1. Ontkenning, onderbelichte thema's, polarisatie en onvoldoende concrete acties

De meeste nazaten en belangenbehartigers die wij binnen dit onderzoek spraken, gaven aan ontevreden te zijn met de mate van erkenning die er in de bredere samenleving wordt gegeven aan het slavernij- en koloniale verleden. Participanten geven aan dat zij geen of onvoldoende erkenning ervaren, en dat er zelfs sprake is van ontkenning. Zij doelen hierbij veelal op geluiden uit de samenleving die claimen dat het slavernij- en koloniale verleden te lang geleden is om er aandacht aan te besteden en dat nazaten die hier aandacht voor vragen, of aangeven nog steeds gebukt te gaan onder het verleden, zich “aanstellen”. Deze vormen van ontkenning en gebrek aan erkenning geven vervolgens weer een impuls aan de pijn die nazaten in het hier en nu ervaren. Het geeft nazaten het gevoel dat ook hun persoonlijke pijn niet wordt erkend. Daarnaast hebben sommigen ook het gevoel dat zichzelf of hun groep niet worden gehoord of gezien.

Meer specifiek, nazaten van contractarbeiders stellen dat het nog erbarmelijker gesteld is met de erkenning van hún pijn. Volgens nazaten van contractarbeiders zit dit bijvoorbeeld in een gebrek aan erkenning dat contractarbeid heeft geleid tot leed en een zware tijd was. Daarnaast noemen nazaten van het bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië dat Indonesiërs die gediend hebben in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) nooit erkenning hebben gehad voor hetgeen wat zij hebben opgeofferd in het leger. Bovendien heeft deze groep ook nooit excuses mogen ontvangen over hoe zij na hun dienst door de Nederlandse overheid zijn behandeld. Voor veel nazaten binnen deze gemeenschap geldt dit voor hun ouders of overgrootouders, waardoor deze pijn nog dicht bij de huidige generatie nazaten van het koloniale verleden komt.

Wanneer er wél aandacht wordt besteed aan het verleden en de pijn die daardoor veroorzaakt is (participanten zien hierin wel degelijk ontwikkelingen, met name met betrekking tot het slavernij-verleden) wordt het verhaal zeer beknopt verteld en worden hierbij volgens nazaten enkele thema's en perspectieven structureel achterwege gelaten. Nazaten en belangenbehartigers storen zich aan het narratief dat alleen aandacht wordt besteed aan de positieve aspecten van de geschiedenis. Hierbij worden de voorbeelden gebruikt van het afspiegelen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) als een organisatie van "aardige kooplieden" en de Gouden Eeuw die wordt geframed als een periode van welvaart en rijkdom. Participanten beschouwen dit als een vorm van geschiedvervalsing. Volgens hen is het onmogelijk om deze thema's uit de geschiedenis te bespreken, zonder het óók te hebben over de donkere kanten van de Nederlandse welvaart. Nu is er sprake van een onderbelichting van de schaduwkanten van de geschiedenis, een onevenredige aandacht voor de positieve kanten van de geschiedenis, en een overmatige focus op het Nederlandse perspectief. Voor nazaten komt het huidige verhaal niet overeen met de verhalen en perspectieven die zij hebben, en daarom vormt het een onjuiste, dan wel onvolledige, weerspiegeling van de geschiedenis.

Nazaten van contractarbeiders gaven op hun buurt aan dat er vaak wordt gesproken over het Trans-Atlantische slavernijverleden, wat ze terecht vinden, maar dat er *ook* gekeken moet worden naar de misstanden die plaatsvonden tijdens de periode van contractarbeid.

Specifiek nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië geven aan dat specifiek hún pijn, hun geschiedenis structureel onderbelicht blijft. Dit werd zowel benoemd door nazaten als de belangenbehartigers. Hierbij noemen zij bijvoorbeeld dat er nauwelijks aandacht is voor de grote diversiteit aan gemeenschappen binnen deze doelgroep. Vaak weten Nederlanders niet dat er verschillende gemeenschappen zijn die elk hun eigen geschiedenis hebben met betrekking tot het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië. Indische Nederlanders vormen een gemeenschap met een familiegeschiedenis waarin hun voorouders zijn geboren binnen relaties tussen een witte Nederlandse man en een Indonesische vrouw. Daarnaast zijn er Indonesiërs, zoals Javanen en Balinezen, die hebben gewerkt voor de Nederlandse staat in de koloniale periode in voormalig Nederlands-Indië. Ook zijn er onder meer nog nazaten van Molukkers, mensen uit Papoea Nieuw-Guinea en Chinees- en Afro-Indonesiërs, die allen te maken hebben met de gevolgen van het koloniale en slavernijverleden, maar hun identiteit wordt vaak niet erkend in de Nederlandse samenleving.

Omdat de erkenning en aandacht voor de verschillende onderdelen en groepen binnen het slavernij- en koloniale verleden onevenredig verdeeld is, kan dit tot onderlinge spanningen leiden, stellen vooral geïnterviewde nazaten. Zij stellen dat het vaak gaat over het vergelijken van pijn, net alsof de ene groep meer pijn zou hebben dan de andere groep. Ook dit is voor velen onprettig, aangezien zij graag zouden willen zien dat er veel aandacht is voor alle bevolkingsgroepen die pijn hebben opgelopen door het slavernij- en koloniale verleden. Belangenbehartigers van mensen die als contractarbeiders te werk gesteld waren, onderkennen ook dat de erkenning en aandacht onevenredig verdeeld is. Hierbij werd niet benoemd dat dit tot onderlinge spanningen zou leiden, maar wel dat er meer erkenning en aandacht moet komen voor contractarbeid. Ook de andere belangenbehartigers vonden dat er meer aandacht moest komen voor onderbelichte gemeenschappen en gebieden die gebukt gingen onder het slavernij- en koloniale verleden. Daarnaast merken respondenten ook op dat er binnen de eigen gemeenschap soms ook nog sprake is van onvoldoende bewustwording van het verleden. Nazaten vertelden dat er ook binnen de gemeenschap te weinig kennis is over wat er zich

in het verleden heeft afgespeeld, mede doordat de familiegeschiedenis soms onbekend is of lastig te achterhalen is, of omdat er niet openlijk over wordt gesproken. Zo vertelde een respondent dat zij jongere familieleden moest uitleggen wat er zich precies heeft afgespeeld in het verleden.

Bij nazaten van mensen die in slavernij gevangen waren genomen, overheerste het gevoel dat er nog geen erkenning is zolang er nog geen concrete resultaten zijn. Volgens hen zijn er veel onderzoeken geweest en is er veel aandacht voor het onderwerp, maar wat betreft de erkenning van de pijn en de aanpak van de doorwerking gebeurt er nog veel te weinig; concrete acties worden gemist. Zo wordt ook tijdens de gesprekken de zorg geuit dat dit onderzoek niet in de zovleeste lade moet verdwijnen. Voor hen vormen de excuses en de erkenning van de pijn het begin van een proces waarin structurele veranderingen moeten plaatsvinden om de doorwerking van het verleden en het gebrek aan bewustwording aan te pakken.

“Maar even als aanvulling, waar hebben we behoefte aan in de provincie Zuid-Holland/Den Haag, ik denk dat er gewoon veel meer aandacht moet komen. Niet alleen dit koloniaal jaar of komend jaar of volgend jaar nog een beetje, maar lange termijn. Er moet aandacht komen, lezingen georganiseerd worden (...) op die manier neem je de gemeenschap rustig mee. Je hoeft ze niet in een jaar vol met activiteiten te stoppen en dan over 50 jaar zien we elkaar weer.”

Participant 8

Initiatieven rondom erkenning

Respondenten gaven aan dat er wel initiatieven zijn voor de erkenning van de pijn en het slavernij- en koloniale verleden, maar dat dit nog niet voldoende is. Hiervoor zijn meer duurzame en structurele initiatieven en acties nodig. Een veel genoemd initiatief zijn de excuses die zijn gemaakt door burgemeesters, de minister-president en de koning. Hoewel deze excuses indruk hebben gemaakt op sommige respondenten, wordt er nog steeds aangegeven dat dit niet voldoende is. Respondenten zien dat er wel erkenning is in de vorm van feestdagen, maar dit is niet voldoende. Zo is er voor veel nazaten meer nodig voor de erkenning van de pijn en het slavernij- en koloniale verleden. De meeste respondenten voelen weinig voor herstelbetalingen in de vorm van individueel uitgekeerde geldbedragen (aan individuen of gezinnen), behalve nazaten en de belangenbehartiger van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië.

Zij noemen bijvoorbeeld uitkeringen aan de nazaten van soldaten die binnen het KNIL hebben gevochten, maar daar nooit voor betaald hebben gekregen. Andere groepen spreken vooral over herstelbetalingen in de vorm van investeringen in (a) gelijke kansen, (b) de bestrijding van racisme, en (c) het verspreiden van kennis over het slavernij- en koloniale verleden.

Zowel nazaten als belangenbehartigers benadrukken de behoefte aan initiatieven zoals het vergroten van de bewustwording en initiatieven die duurzaam en structureel de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden aanpakken.

Initiatieven rondom bewustwording

Nazaten herkenden dat er initiatieven zijn om de bewustwording in Nederland te vergroten, maar dat er wel verbeterpunten zijn wat betreft deze initiatieven. De respondenten merkten op dat er nog meer bekendheid mag komen voor de initiatieven die er zijn. Zij gaven aan dat zij zelf niet altijd goed wisten of en welke initiatieven plaatsvonden. De initiatieven die er zijn, kunnen dus nog wel meer bekendheid en aandacht krijgen. Daarnaast zouden de initiatieven nog meer ondersteuning mogen krijgen. Organisaties of individuen die initiatieven organiseren lopen tegen problemen aan die de organisatie van initiatieven bemoeilijken, zoals beperkte of kortlopende subsidies. Met betrekking tot dit laatste punt benadrukken ook belangenbehartigers dat er meer ondersteuning nodig is voor initiatieven. Dit omvat onder andere (a) de toegankelijkheid van onderzoek en informatie, (b) ondersteuning voor culturele instellingen, en (c) onderzoek dat door de gemeenschap zelf wordt uitgevoerd.

Verder zien nazaten dat het publiek dat op initiatieven afkomt niet divers genoeg is. Dit zien nazaten aan twee verschillende aspecten. Ten eerste trekken initiatieven nog te vaak een bepaalde doelgroep aan. Dit kunnen bijvoorbeeld mensen zijn uit de gemeenschap waar het initiatief over gaat of voor bedoeld is. Ten tweede kan dit ook komen doordat er een bepaalde groep is die interesse heeft voor deze onderwerpen terwijl de rest van de bevolking er weinig voor lijkt te voelen. Dit kunnen mensen uit de gemeenschap zijn, maar ook mensen uit andere gemeenschappen die in de geschiedenis geïnteresseerd zijn. Het resultaat hiervan is dat bewustwording toeneemt bij een deel van de bevolking, maar niet bij de rest van de bevolking. Een oorzaak hiervoor kan interesse zijn, maar ook de (on)bekendheid van initiatieven. Daarnaast kan dit als gevolg hebben dat de eerdergenoemde tegenstellingen in de samenleving wat betreft erkenning van de pijn en de bewustwording worden uitvergroot. Ook kan het ervoor zorgen dat de gemeenschap zich niet volledig gehoord en gezien blijft voelen.

Veel initiatieven die benoemd worden door de nazaten lijken vooral georganiseerd te worden door mensen

uit de desbetreffende gemeenschap, en vooral in de culturele sector en het onderwijs. Ook belangenbehartigers herkennen dat initiatieven rondom bewustwording vooral in de educatieve en culturele sector plaatsvinden, terwijl zij ook stellen dat onderzoek een voorkomend initiatief is. Verder zien nazaten dat gemeenten lokaal wel verschillende activiteiten organiseren, maar het lijken toch vooral de gemeenschappen te zijn die initiatieven ondernemen. Deze initiatieven worden (soms) wel ondersteund door de gemeente. De respondenten voelen dat overheden zoals de provincie en het Rijk minder vaak initiatieven organiseren dan gemeenten.

De onderzoekers merken op dat tijdens het veldwerk van dit onderzoek een aantal bewonersbijeenkomsten werden georganiseerd door de provincie Zuid-Holland en dat de commissaris van de Koning, Jaap Smit, afgelopen zomer namens de Provincie excuses aanbood voor het slavernijverleden. Het is mogelijk dat sommige van deze initiatieven nog niet waren uitgevoerd toen we de gesprekken voerden.

3.3.2 Belang van erkenning en bewustwording

Nazaten brachten verschillende redenen naar voren waarom de erkenning van pijn belangrijk is. Een van de meest genoemde redenen is om de pijn die voortkomt uit het verleden te kunnen verwerken. Het bevestigt dat het verleden pijn heeft veroorzaakt en dat de nasleep van het verleden nog steeds pijn veroorzaakt. Daarbij gaven nazaten aan dat erkenning van de pijn hen de gelegenheid geeft om eventuele excuses te aanvaarden, te helen en vooruit te kijken. Bovendien biedt het ook de mogelijkheid om dichterbij elkaar te komen en dat we positiever naar elkaar gaan kijken.

Ook wordt genoemd dat als men niet weet wat er zich in het verleden heeft afgespeeld en welke gevolgen dit heeft gehad, er ook geen erkenning kan worden gegeven aan de pijn, omdat men dan niet begrijpt wat die pijn inhoudt en waar deze vandaan komt.

“(...) als iemand mij heeft gepest of zo, toen ik 5 was. Dan zou het gewoon wel fijn zijn als diegene daarvoor excuses aanbiedt. Het is niet zo dat het mijn hele leven daarna waarschijnlijk heeft gedefinieerd, maar het is beter als iemand dat erkent, zeg maar van, oh, sorry, ik heb jou pijn gedaan, dan dat iemand zou zeggen van nou, hè, het is toch zo lang geleden, wat stel je je aan? Dan is het moeilijk om erover te praten op gelijkwaardig niveau. Als iemand dan erkent dat die jou iets heeft aangedaan, dan kan je gewoon als volwassene verder om erover te praten en dat geeft mij dan ook de gelegenheid om zelf te zeggen ik accepteer je excuses. Laten we samen doorgaan. Maar dan moet je wel die kansen krijgen, zeg maar. Anders dan blijft het alsof jou dan nog steeds iets wordt aangedaan, zeg maar. (...) zolang je dan nog geen excuses hebt gekregen voor het feit dat iemand jou gepest heeft, blijft het misschien gewoon wringen. En op het moment dat iemand excuses aanbiedt op een manier dat jij ook kan zeggen, oké, dit voelt goed, nu kunnen we er verder over praten, nu kunnen we samen door. Dan pas kan je ook echt samen door, dan pas voel je je ook gelijkwaardig, denk ik.”

Participant 17

“Ik denk dat als je het erkent en als je het weet, dan kun je het ook een soort van stoppen. Dan geef je het niet door naar volgende generaties.”

Participant 28

Bovendien is kennis van de geschiedenis belangrijk voor de aanpak van de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden. Het bewustzijn van de geschiedenis maakt het volgens geïnterviewden mogelijk om huidige structuren en mechanismen in de samenleving te herkennen die voortkomen uit dat verleden. Als voorbeeld gaven sommige respondenten aan dat zij situaties meemaakten waarin ze moesten uitleggen welke gemeenschappen er in voormalig Nederlands-Indië waren, of dat hun gemeenschap deels Surinaams is als gevolg van het systeem van contractarbeid. Het gebrek aan kennis onder mensen over welke gemeenschappen in Nederland verbonden zijn met het slavernij- en koloniale verleden illustreert volgens respondenten dat er meer inspanningen nodig zijn om bewustwording te bevorderen.

Daarnaast is bewustwording belangrijk om gezien en gehoord te worden. Het erkennen van de geschiedenis van diverse gemeenschappen is essentieel volgens de geïnterviewden om zich gezien en gehoord te voelen. Volgens hen draagt dit bij aan het verankeren van het slavernij- en koloniale verleden in het collectieve geheugen. Het is daarbij van groot belang dat niet alleen het Nederlandse perspectief wordt belicht, maar dat ook de perspectieven van andere gemeenschappen worden gehoord.

Belangenbehartigers benadrukken het belang van het erkennen van het verleden om verschillende redenen. Ten eerste is erkenning belangrijk omdat de gemeenschappen zich dan meer gezien en gehoord zullen voelen. Dit slaat onder andere terug op het erkennen dat deze gemeenschappen onderdeel zijn van de Nederlandse maatschappij en dat er gehoor wordt gegeven aan de wensen en behoeften van deze gemeenschappen. Daarnaast wordt ook vaak benadrukt dat deze gemeenschappen hebben bijgedragen en nog steeds bijdragen aan de Nederlandse maatschappij. Belangenbehartigers vinden dat ook dit erkend moet worden. Tenslotte is erkenning ook belangrijk voor het erkennen van gemaakte fouten en misstanden in het verleden, bewustwording, het bieden van hulp en begrip, en voor de aanpak van de doorwerking en kansenongelijkheid in de huidige maatschappij.

Ook het belang van bewustwording werd benadrukt door belangenbehartigers, voornamelijk om het gebrek aan kennis tegen te gaan. Belangenbehartigers stellen dat er een gebrek is aan kennis over het slavernij- en koloniale verleden onder de bevolking, zowel bij Nederlanders zonder migratieachtergrond als binnen de gemeenschappen zelf. Meerdere belangenbehartigers herkennen dat er binnen de gemeenschap vaak weinig bewustzijn is over andere gemeenschappen die hebben geleden als gevolg van het slavernij- en koloniale verleden. Ze stellen dan ook dat bewustwording belangrijk is voor het creëren van verbinding en begrip tussen mensen met verschillende achtergronden. Deze geluiden hebben we later ook gehoord in de gesprekken met de nazaten.

3.4. Wat is er nodig?

In de twee voorgaande hoofdstukken hebben wij beschreven wat volgens de belangenbehartigers en nazaten de huidige stand van zaken is rondom erkenning en bewustwording. Daarbij hebben participanten beargumenteerd waarom zij persoonlijk, maar ook de verschillende gemeenschappen waarde hechten aan erkenning en bewustwording. In dit hoofdstuk beschrijven wij wat er volgens de participanten nodig is om erkenning te geven aan en (meer) bewustwording te creëren rondom het slavernij- en koloniale verleden. Hierbij maken we een onderscheid tussen 1. Welke onderwerpen meer aandacht behoeven en 2. Welke concrete acties er ondernomen moeten worden.

3.4.1 Gespreksonderwerpen die nog onbesproken of onderbelicht blijven

Koloniale verleden in het algemeen

Aan de deelnemers van dit onderzoek is gevraagd welke onderwerpen zij tot nu toe het meest onderbelicht vinden in het maatschappelijke en politieke debat met betrekking tot het slavernij- en koloniale verleden.

Vanuit de nazaten van contractarbeiders en/of het koloniale verleden en diens belangenbehartigers komt er een luid en duidelijk signaal: er wordt onvoldoende gesproken over het koloniale verleden in het algemeen. Bijna alle nazaten vanuit deze groepen benoemen dit punt. Sommigen van hen benadrukken dat zij blij zijn dat er ogenschijnlijk meer aandacht, erkenning en bewustwording

ontstaat rondom het slavernijverleden. De meeste van hen noemen hierbij nadrukkelijk de excuses die zowel de minister-president als de koning publiekelijk hebben uitgesproken in het kader van het herdenkingsjaar 150 jaar afschaffing van de slavernij. Daarbij benoemen ze echter dat een soortgelijke vorm van aandacht, erkenning en bewustwording voor het koloniale verleden zeer wenselijk is. Dat er bijvoorbeeld wél excuses kwamen voor het slavernijverleden, maar niet voor het koloniale verleden, raakt de al bestaande pijn. Voor de participanten voedt dit verschil al bestaande gevoelens van ontkenning (van het verleden) en minderwaardigheid (op persoonlijk en groepsniveau).

Het héle verhaal, vanuit andere perspectieven

Een kleinere groep geïnterviewden (afkomstig uit verschillende groepen nazaten) vindt dat er nog onvoldoende aandacht wordt besteed aan de “donkere kanten van de Nederlandse welvaart”. Hierbij doelt men vooral op geschiedenislessen (in het onderwijs), maar ook in allerlei mainstream media- en cultuuruitingen wordt weinig stilgestaan bij hoe Nederland welvarend is geworden. Volgens geïnterviewden gaat het vaak over de successen die Nederland heeft behaald om welvarender te worden als natie, maar er wordt weinig stilgestaan bij welk mensenleed hierbij is aangericht en in welke mate.

Vanuit specifiek de Afro-Caribische en Afro-Surinaamse participanten wordt ook nog benoemd dat wanneer er gesproken wordt over het slavernijverleden dit nog te vaak wordt gedaan vanuit het witte narratief, waarbij er een duidelijk dader- en slachtofferbeeld wordt geschetst. Natuurlijk, hun voorouders waren slachtoffers, maar de geschiedenis van in slavernij gevangen mensen begon niet in slavernij. Participanten vinden dat er meer aandacht moet komen voor de mens achter slavernij, zodat in slavernij gevangen mensen niet *alleen* maar gereduceerd worden tot in slavernij gevangen mensen.

“Mag ik nog iets hierover zeggen? Want dit stuk is, dit is een onderdeel van onze heling. Van dat wij een ander narratief gaan ontwikkelen. Een ander verhaal. (...) laatst hebben we Ketu Koti gevierd en toen vond ik het juist belangrijk om wel die pijn en verdriet te erkennen, maar daarbij ook te erkennen dat onze voorouders juist heel sterk zijn geweest en juist heel strijdig zijn. Heel moedig en strijd hebben geleverd in heel het slavernijverleden en dat het niet alleen maar arme mensen waren die passief meededen. Nee, het waren mensen die gingen strijden die absoluut niet eens waren met het systeem. Als je het narratief op dat moment op zo’n manier

verandert, dan is het gevoel van tot slaaf gemaakte gelijk ook heel anders. Want dat had ik vroeger ook, maar hoe meer ik weet, over mijn geschiedenis en over hoe de tot slaaf gemaakten aan het strijden waren. En nou ja, die verhalen erachter en welke plannen er allemaal wel niet waren en wat er allemaal uitgevonden is, dan krijg je een heel ander gevoel erbij. Maar, we kunnen er niet aan voorbijgaan dat ze slaven waren. Maar wát voor slaven ze waren, dat is het verhaal dat we nog aan elkaar moeten vertellen. En daar zit die pijn ook en dat moet meer naar boven komen.”

Participant 22

Doorwerking: impact van het verleden op families in het hier en nu

Vooral de geïnterviewden met roots in voormalig Nederlands-Indië geven aan dat er nog onvoldoende aandacht is voor de impact die het verleden, met name de bezetting van Nederland in Indonesië en de daarmee gepaard gaande onderdrukking en geweld, heeft gehad op henzelf en hun families. Volgens participanten heeft de eigen etnische groep hier ook een aandeel in, wat in de gesprekken meermaals “het Indisch zwijgen” wordt genoemd. Nazaten praten over het algemeen niet vaak over het koloniale verleden en al het leed dat hen en hun familie en vrienden is overkomen en aangedaan, stellen zij. Vanuit een coping mechanisme om het verleden te laten rusten en verder te gaan, werd hier in families niet over gesproken. Gevolg hiervan is dat trauma onbehandeld en onopgelost bleef en zodoende generatie op generatie is doorgegeven (intergenerationeel trauma). Geïnterviewden spreken bijvoorbeeld over een liefdeloze, afstandelijke opvoeding met agressie, verslavingsproblematiek en/of (huiselijk) geweld. Hiermee geven ze aan dat het verleden in het hier en nu nog steeds voor ontwrichte families en gezinnen zorgt.

Geïnterviewden geven aan dat door jongere nazaten, de jongste generatie, dit gesprek binnen de eigen groep steeds meer wordt gevoerd. Maar ook buiten de eigen groep om vinden de participanten dat deze doorwerking van opgedaan trauma te onderbelicht is gebleven, terwijl dit een concreet punt is waar men elke dag mee te maken heeft. Zo stellen zij dat er geen specialistische zorg (lokaal) aanwezig is om nazaten met psychologische problemen te behandelen in het kader van intergenerationeel trauma in relatie tot het koloniale verleden en dat de meeste hulpverleners en zorgverleners geen kennis hebben over hoe zij met deze specifieke klachten moeten omgaan.

Een belangenbehartiger benoemt dat het zogenoemde “Indisch zwijgen” geen collectief gekozen coping mechanisme is (geweest), maar eerder een houding is die werd opgelegd door de samenleving en de overheden binnen het koloniale en postkoloniale bewind. En dat dit nu, achteraf, tegen de gemeenschap wordt gebruikt als een vorm van *victim blaming*.

“Ik praat er heel veel over en weet dat er ook heel veel mensen van de eerste generatie veel gepraat hebben en pogingen hebben gedaan om de regering tot verantwoording te roepen. Alleen werd daar nooit gehoor aan gegeven (...) Het kolonialisme heeft hen de mond gesnoerd; iedereen die niet wit was, werd oppressed, onderdrukt. Toegang tot Nederlandse scholen was in de koloniale tijd ook beperkt, waardoor mensen van de eerste generatie vaak ook niet de woorden hadden om te praten over die tijd (...) Nu wordt het zelfs weggezet als: “Oh, maar iedereen zweeg toch, dus hoeven we ook niet te leren over dat verleden.” Ik vind het soms jammer als mensen uit onze eigen gemeenschap dit niet zo goed door hebben.”

Participant 3

Doorwerking: institutioneel racisme

Een enkele nazaat en meerdere belangenbehartigers geven aan dat er onvoldoende gesproken wordt over institutioneel racisme in de huidige samenleving en de structurele ongelijkheid die dit voortbrengt. De geïnterviewden erkennen dat hier in de laatste jaren meer aandacht voor is gekomen in het maatschappelijke en politieke debat, maar dat de erkenning dat er sprake is van kansenongelijkheid op basis van afkomst, kleur en/of religie nog niet breed in de samenleving voelbaar is. Hier zou volgens de participanten nog meer aandacht voor moeten komen.

3.4.2 Wat moet er gebeuren?

Aan de geïnterviewden is gevraagd wat zij vinden dat er moet gebeuren om meer erkenning en bewustwording te genereren rondom het slavernij- en koloniale verleden. In de praktijk blijken deze twee concepten “erkenning” en “bewustwording” niet altijd heel duidelijk los van elkaar gezien kunnen worden. Het zijn twee processen die in verschillende volgordes kunnen plaatsvinden en niet eindig zijn; na erkenning kan er meer bewustwording ontstaan, en na bewustwording kan er ook erkenning plaatsvinden. Daar waar het belangrijke mijlpalen in erkenning betreft, zullen wij deze nadrukkelijk benoemen. De andere punten die de geïnterviewden noemen, zullen niet heel duidelijk onder bewustwording of erkenning geschaard kunnen worden en zullen gezien moeten worden

als belangrijke actiepunten die ergens op het spectrum van erkenning en/of bewustwording liggen. In de volgende alinea’s zullen we eerst beschrijven wat de overeenkomsten zijn van de actiepunten die de verschillende groepen geïnterviewden benoemen; daarna zullen we nader ingaan op specifieke punten die per groep worden genoemd.

Voorlichting, kennisdeling- en verspreiding en het opdoen van “nieuwe” kennis

Een grote doorn in het oog van de meeste nazaten en belangenbehartigers die wij binnen dit onderzoek spraken is de onwetendheid van veel Nederlanders omtrent het slavernij- en koloniale verleden. Deze onwetendheid doet de nazaten aanvullend pijn, omdat dit hen het gevoel geeft dat de geschiedenis “er niet mag zijn”, niet gebeurd is, waarbij ook een deel van hun eigen identiteit en geschiedenis ontkend wordt. Dit terwijl het slavernij- en koloniale verleden simpelweg óók onderdeel is van Nederland en de Nederlandse geschiedenis, en daarom zou dit ook onderdeel moeten uitmaken van in ieder geval het curriculum binnen het onderwijs, aldus de respondenten. Dit valt samen met het punt dat de participanten eerder maakten over dat er te weinig gesproken wordt over “de donkere kanten van de Nederlandse welvaart.” De participanten zijn zich ervan bewust dat er vaak sprake is van “onbewust onbekwaamheid” of “onbewust onwetendheid”, omdat binnen de huidige context individuen zichzelf, op eigen initiatief, zouden moeten verdiepen in het thema om hier iets meer over te weten te komen.

Dit moet veranderen, vinden participanten.

Een belangrijk actiepunt is, volgens nazaten en belangenbehartigers, voorlichting in het onderwijs. Nederlanders zouden zo vroeg mogelijk moeten leren over de geschiedenis van Nederland, waaraan slavernij én het koloniale verleden onlosmakelijk verbonden zijn. Het liefst maakt dit, zoals gesteld, deel uit van het vaste curriculum.

Naast de verankering van kennisdeling in het curriculum binnen het onderwijs, pleitten met name belangenbehartigers voor het opzetten van een of meerdere (kennis)instituten die er hoofdzakelijk op gericht zijn om kennis over de geschiedenis verder te verspreiden. Ook zou er in de mainstream media- en cultuursector meer aandacht besteed moeten worden aan het slavernij- en koloniale verleden. Als voorbeeld noemt een geïnterviewde bijvoorbeeld meer duiding bij museumstukken, waarbij nadrukkelijk de link wordt gelegd met het koloniale verleden van Nederland.

Niet alleen andere Nederlanders zijn onwetend, geven de deelnemers aan dit onderzoek aan, zij zelf soms ook. De familiegeschiedenis is voor meerdere nazaten onbekend, doordat deze informatie verloren is gegaan, is uitgewist, niet openbaar is of door zwijgen van de familie zelf.

“De trauma’s zijn wel doorgegeven, maar de verhalen niet.”

Participant 24

Zowel nazaten als belangenbehartigers geven aan dat openbaarheid van archieven over het slavernij- en koloniale verleden kunnen helpen bij onder andere het helingsproces. Men leert meer over diens familie en achtergrond en daarmee over zichzelf, zo stellen zij. Participanten schatten in dat dit kan helpen bij bijvoorbeeld mentale klachten die opgedaan zijn door een gebrek aan kennis. Maar dit is niet de enige reden waarom participanten het zouden waarderen als archieven openbaar beschikbaar worden. Voor hen is het ook een teken van erkenning en transparantie (vanuit de overheid en daaraan gelieerde instanties). Door bepaalde informatie bewust te onthouden van nazaten en andere geïnteresseerden geeft dit nazaten het signaal dat het slavernij- en koloniale verleden (en de daarmee samenhangende gevolgen) alsnog wordt ontkend en/of dat men er liever geen aandacht aan besteedt, zo redeneren zij.

“Dat is allemaal gewoon zoveel gedocumenteerd. Maar niemand weet waarom mannen moesten werken voor de Japanse spoorlijnen. En hoe ze daar moesten komen. Niemand weet van de grootste scheepsramp ooit, die gewoon groter is dan Titanic. Waarom weten mensen dat niet? Dus dat is een vorm van uitwisserij als je dus niet vertelt wat er in de Oost is gebeurd.”

Participant 3

Tot slot wordt er door nazaten en belangenbehartigers gepleit voor meer onderzoek naar het slavernij- en koloniale verleden. Hierbij worden drie thema’s expliciet genoemd: 1. De doorwerking van het verleden op het heden, 2. Institutioneel racisme binnen alle overheidsinstanties en 3. Panden en locaties die verbonden zijn aan slavernij en kolonialisme. Tijdens de gesprekken die we voerden met nazaten voor het onderhavige onderzoek werd daarnaast diverse malen opgemerkt dat het een zeldzame gelegenheid was dat er rechtstreeks aan hen werd gevraagd waar zij behoeften aan hadden. Ze vinden dat dit vaker in onderzoek zou mogen gebeuren.

Werken aan ongelijke kansen in de samenleving

Nazaten en belangenbehartigers benoemen ook het belang van acties rondom het bestrijden van ongelijke kansen in de huidige samenleving van nazaten van alle groepen die verbonden waren met het slavernij- en koloniale verleden. Zij benoemen dat de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden, in de zin van de positie die huidige nazaten hebben in de samenleving met betrekking tot discriminatie, racisme en ongelijke kansen, een verantwoordelijkheid is van heel Nederland. Het is ons gezamenlijk verleden, daarbij ligt ook bij ons allen de verantwoordelijkheid om de (onwenselijke) gevolgen van deze geschiedenis te bestrijden, zo redeneren zij. Wel zijn vooral overheidsinstanties, zoals de landelijke overheid, maar ook de provincie en de gemeenten hiervoor de aangewezen partijen om deze verantwoordelijkheid te dragen, zo vinden ook andere participanten.

Een enkele geïnterviewde bracht dit ook in relatie tot “de komma” die minister-president Rutte spreekwoordelijk gebruikte tijdens zijn speech met excuses voor het slavernijverleden. Men is benieuwd wat er vanuit de overheid na de komma komt, en wil daar graag input voor leveren. Een goede manier is volgens hen om het gesprek aan te gaan. Om dialoog-gesprekken te houden met nazaten en over hun behoeften, zoals onderhavig hier een aanzet voor is.

Meerdere belangenbehartigers benadrukken het belang van “a seat at the table”. Hierbij bedoelen zij dat, in het kader van het streven naar gelijke kansen, meer nazaten op posities moeten komen waar zij besliskracht hebben. Volgens hen heeft dit zowel op individueel als op groepsniveau voordelen (sociale en economische mobiliteit), als op maatschappelijk niveau in de zin dat er voor de samenleving inclusieve besluiten worden genomen (bijvoorbeeld door de overheid). Een mogelijk startpunt hierbij kan, wat de belangenbehartigers betreft, het organiseren van themabijeenkomsten zijn (door bijvoorbeeld de provincie) waarbij inwoners, en specifiek ook inwoners die nazaten zijn van het slavernij- en koloniale verleden, gevraagd worden naar input voor beleid.

Aanvullende acties voor nazaten van contractarbeiders en het bredere koloniale verleden

Bovenstaande punten in de alinea hierboven worden genoemd door belangenbehartigers en nazaten vanuit de verschillende gemeenschappen. Specifiek voor nazaten van contractarbeiders en het koloniale verleden worden er twee aanvullende punten genoemd die wij hieronder zullen beschrijven.

Psychologische ondersteuning en professionalisering

Vanuit nazaten met roots in voormalig Nederlands-Indië klinkt er een duidelijke roep voor (meer) psychologische ondersteuning bij intergenerationeel trauma; ook belangenbehartigers benoemen dit punt. Als gevolg van koloniale trauma én het zwijgen daarover, rapporteren meerdere geïnterviewden mentale problematiek bij hunzelf, en/of hun naasten. Geïnterviewden stellen dat de mentale klachten vooral te maken hebben met zogenoemde identiteitsproblematiek (bijvoorbeeld Wie ben ik? Waar kom ik vandaan?), minderwaardigheidscomplexen (ik doe er niet - genoeg - toe), alsook problemen met het uiten van emoties. Participanten geven aan dat dit an sich bekende mentale klachten zijn in de psychologie, maar dat er in het huidige zorgsysteem te weinig specialistische kennis is over specifiek deze klachten *in relatie* tot het koloniale verleden. Deze specialistische kennis is er wel, maar geïnterviewden geven aan dat die zeer schaars en onevenredig verdeeld is over het land. Hierdoor kunnen sommigen van hen geen gebruik maken van de hulp, omdat het te ver reizen is. Men zou graag zien dat deze specialistische kennis en hulp lokaler en laagdrempeliger beschikbaar wordt voor iedereen. Noodzakelijkerwijs is hier een zekere professionaliseringslag nodig bij beschikbare hulpverleners. Dit betekent dat meer aanbieders van psychologische ondersteuning kennis en kunde opdoen met betrekking tot onder andere intergenerationeel trauma in relatie tot het koloniale verleden en de gevolgen hiervan op de mentale gezondheid van nazaten, maar ook dat andere zorgverleners deze specifieke problematiek beter herkennen en kunnen doorverwijzen naar een professional die hier meer expertise op heeft.

Excuses en landelijke herdenking

Wat betreft erkenning geven nazaten van het koloniale verleden en belangenbehartigers nadrukkelijk aan dat er behoefte is aan excuses voor het koloniale verleden, en specifiek excuses ten aanzien van voormalig Nederlands-Indië en diens bevolking. Daarbij zouden geïnterviewden het mooi vinden als hier een nationale herdenkingsdag aan wordt gekoppeld. De behoefte aan een nationale herdenkingsdag werd ook expliciet genoemd onder de nazaten van Hindostaans-Surinaamse contractarbeiders. Een enkeling noemt hierbij het voorbeeld van Ketikoti waarbij de afschaffing van de slavernij in Suriname wordt gevierd. Hierbij wordt onder andere het moment genoemd waarop Indonesië en/of het hele voormalig Nederlands-Indië onafhankelijk werd van Nederland als geschikte herdenkingsdag.

3.5. Wat is het gewenste eindstation?

Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk werd, vinden zowel belangenbehartigers als nazaten dat er nog een aantal belangrijke stappen genomen moeten worden aangaande erkenning en bewustwording rondom het slavernij- en koloniale verleden. Aan alle participanten is vervolgens gevraagd wat zij idealiter zouden willen dat de eerder beschreven acties zouden bereiken. In dit hoofdstuk gaan wij daar nader op in. Ook zullen wij in dit hoofdstuk de wensen voor de aanpak van discriminatie en racisme beschrijven gezien de grote samenhang tussen de twee thema's; dit blijkt ook uit de antwoorden van de participanten.

3.5.1. Gelijkwaardige behandeling

Hoewel de nazaten in de gesprekken gevraagd zijn naar gewenste persoonlijke uitkomsten, doen zij hoofdzakelijk uitspraken over resultaten op groeps- of samenlevingsniveau. Al met al willen zowel nazaten als belangenbehartigers dat de verschillende gemeenschappen (en hun specifieke geschiedenis) gezien worden, erkend worden in hun bestaan in overeenkomsten en verschillen, maar vooral ook gelijkwaardig worden behandeld als ieder ander. Hierbij spreken zij expliciet de wens uit dat alle nazaten, maar ook andere Nederlanders van kleur en/of een migratieachtergrond als volwaardig lid van de Nederlandse samenleving worden gezien, en ook zo worden behandeld. De participanten constateren dat dit, helaas, nog niet het geval is.

“Als je naar rechtvaardigheid... Wat mij betreft, als je überhaupt ervoor wil zorgen dat elk kind dat er geboren wordt, ongeacht zijn achtergrond, ook een toekomstige minister-president van dit land moet kunnen zijn, dan betekent het dat je alle drempels die er zijn moet wegwerken. Alle sociaal maatschappelijke drempels die er zijn.”

Participant 2

Gehoord en gezien worden

Daarnaast is het belang van erkenning ook om gehoord en gezien te worden. Het erkennen van de pijn en het erkennen van de geschiedenis zorgt voor een gevoel dat nazaten gehoord worden in hun strijd om erkenning te krijgen voor de pijn, het verleden en de doorwerking hiervan. Dit is van belang om ervoor te zorgen dat het slavernij- en koloniale verleden een plek krijgt in het collectieve geheugen en in de Nederlandse geschiedenis. Eerder werd al aangehaald dat het erkennen van de pijn nazaten de kans geeft om vooruit te kijken en dat we als samenleving dichterbij elkaar komen te staan. Het is van belang dat niet alleen het Nederlandse perspectief wordt gehoord, maar ook de perspectieven van de andere gemeenschappen.

Voor sommige respondenten is het erkennen van de pijn een begin van een proces. Bijvoorbeeld, minister-president Mark Rutte had het in zijn excuses voor het slavernijverleden over een komma en niet een punt. Nazaten en belangenbehartigers zijn van mening dat er na erkenning vervolgstappen moeten worden gezet. Het verleden heeft er namelijk voor gezorgd dat er in de hedendaagse samenleving ongelijkheid en ongelijkwaardigheid is waaraan ook iets gedaan moet worden. Uiteindelijk zorgt de erkenning er dus voor dat het verleden verwerkt kan worden en dat de focus gelegd kan worden op het hier en nu.

“Ja, ik denk door het te erkennen geeft het mij toestemming, vrijheid, om het te voelen en daarmee te zijn wie ik ben met alles wat daarbij hoort. En die pijn is daar onderdeel van en ik denk dat het daarmee vrijheid geeft die er niet is als het niet erkend, besproken of gezegd mag worden. En zonder die vrijheid kom je eigenlijk weer terug op het verleden waar we zo graag vanaf willen. Wanneer er geen vrijheid was. En het zit nu niet meer in letterlijke chains en hoe noem je dat, boeien. Er is wel een soort van afname om niet te erkennen, een afname van vrijheid en weer geboeid zijn om niet te erkennen wat het verleden is en dat het nog steeds impact heeft. Het is ook niet zo lang geleden als je het bekijkt. En ik denk dat dat echt hele tijd is en doordat te ontzeggen, of niet toe te kennen, ja dat dat weer als een soort gevangenschap

voelt. En geen aansluiting, weer een soort alleen zijn dat er toen ook was en dan dat wordt doorgetrokken.”

Participant 15

“Het zijn twee nationale zielen die elkaar nodig hebben om te helen. Als de een de ander niet erkent, dan kom je niet tot helen.”

Participant 23

“Soms merk ik bijvoorbeeld omdat ik er zelf naar op zoek ben, dat er bijvoorbeeld heel weinig vrouwen van kleur in toppositie zitten of op beslissingsmakende posities, en ik denk dat een groot deel daarvan is als je als Javaanse vrouw altijd wordt onderdrukt en je niet mag uiten en niet erkend wordt, dan zet het je al zoveel stappen terug. Dan is het veel moeilijker om jezelf eerst daar te krijgen en dan nog erkend te worden van je waarde door anderen. Dus dan zijn er geen vrouwen in hogere posities en geen representatie voor de generaties zoals ik of die na mij komen. En dat er een structuur is die heel moeilijk te doorbreken is als je niet begint bij het erkennen van jezelf en je eigen verleden en dat ook door iedereen in het land waar je woont gedaan wordt.”

Participant 15

Vooraf nazaten spreken hieromtrent veel verzoevende en verbindende wensen uit. Meer empathie voor elkaar is hierbij een belangrijk punt. Dit geldt voor zowel binnen de eigen gemeenschappen als tussen gemeenschappen onderling, en voor de bredere Nederlandse samenleving. Een deel van de geïnterviewden is ervan overtuigd dat de empathie vanuit de bredere samenleving gestimuleerd kan worden door meer kennis over het verleden en de specifieke achtergronden van Nederlandse nazaten. Dit is dan ook een belangrijke reden waarom eerdergenoemde voorlichting, kennisdeling- en verspreiding en het opdoen van “nieuwe” kennis een belangrijk speerpunt is voor nazaten.

Specifiek voor nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië hoopt men ook dat het verleden steeds meer bespreekbaar wordt binnen de eigen gemeenschappen. Ze vangen hier positieve signalen op, vooral binnen de jongere generaties, maar willen graag het door hen genoemde “Indisch zwijgen” doorbreken. Zowel nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië als nazaten van contractarbeiders benadrukken bij dit punt ook dat ze absoluut geen strijd willen met nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen in Suriname of het Caribisch gebied. Zij geven aan

geen discussies te willen voeren over wiens leed erger is en was, en ze willen evenmin afdoen aan de aandacht die het slavernijverleden momenteel krijgt. Het enige wat zij willen, zo geven zij aan, is meer erkenning en empathie voor het koloniale verleden, zonder dat dit ten koste hoeft te gaan voor de erkenning en empathie voor het slavernijverleden.

3.5.2 Uitblijven excuses staat blik naar de toekomst in de weg

Voortbouwend op het gebrek aan aandacht voor het koloniale verleden dat wordt opgemerkt door de nazaten, geven enkelen van hen ook aan dat er een paar belangrijke zaken een blik naar de toekomst, naar een gelijkwaardige samenleving, in de weg staan. Vooral nazaten van het slavernij- en/of koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië en contractarbeiders willen graag erkenning voor hún specifieke geschiedenis en het leed dat daarbij geleden is, in het verleden en in het hier en nu. Excuses voor het koloniale verleden, waarbij er rekening wordt gehouden met de verschillende groepen die hier de dupe van zijn geworden, zou voor hen een mooie stap in die richting zijn. Een van de participanten geeft aan dat met excuses ruimte komt om wrok los te laten. Deze respondent maakt een vergelijking met pestgedrag: wanneer iemand jaren later excuses aanbiedt voor pestgedrag in de jeugdjaren, verandert dat niets aan wat er gebeurd is en hoeveel pijn het doet of heeft gedaan, maar het is alsnog fijn om te horen.

3.5.3 Borging gelijkwaardige behandeling en antiracisme/antidiscriminatiebeleid

Eerder beschreven we al dat de meeste participanten constateren dat, met name, of mede door de doorwerking van het verleden, er nog steeds sprake is van racisme, discriminatie en ongelijke behandeling in Nederland. Een deel van de nazaten en belangenbehartigers schrijven dit toe aan de onwetendheid die zij meermaals rapporteren. Ook hier zien de participanten het belang van educatie en voorlichting, in de strijd tegen racisme en discriminatie. Maar alleen kennisdeling en -verspreiding is niet genoeg, zo vinden zij.

Met name nazaten vinden dat alle genoemde gewenste acties rondom bewustwording en erkenning van het slavernij- en koloniale verleden moeten worden geborgd in duurzaam, langdurig beleid, evenals de gerichte acties voor het bestrijden van racisme en discriminatie (die voor een deel ook zullen samenhangen). Naast, het liefst landelijk, beleid, moet er ook sprake zijn van een sociale norm (“racisme en discriminatie wordt niet getolereerd”) en consequenties zijn voor diegene die zich hier niet aan houden (individueel, instituten, organisaties, de overheid zelf etc.).

Meerdere participanten spreken over een minderwaardigheidsgevoel, in de zin dat hun verhaal, hun verdriet er niet toe doet. Zij geven aan dat bovenstaand beschreven beleid (en de praktische uitvoering daarvan) hen het gevoel geeft dat zij wél gesteund worden en dat ook zij geen discriminatie of racisme hoeven mee te maken. Voor hen voelt het als een individueel, persoonlijk probleem waar zij zelf mee om moeten (leren) gaan, terwijl dat niet het geval is. Ze zouden graag zien dat de overheid hen hierin beschermt en voor ze opkomt, en vooral discriminatie en racisme beschouwt als een systemisch, structureel sociaal probleem waar gezamenlijk iets aan gedaan moet worden, met de overheid die het voortouw neemt.

“Dat is wat ik mis. Als ik vertel over mijn ervaringen, dan is het altijd: ‘Oh, wat erg voor jou!’. Iets waar ik zelf maar mee moet dealen. Niemand voelt het als een gezamenlijk probleem.”

Participant 9

Hoofdstuk 4: Conclusies en aanbevelingen

Het doel van dit kwalitatief onderzoek was om inzichtelijk te maken welke behoeften en wensen nazaten hebben met betrekking tot het erkennen van het slavernij- en koloniale verleden. Daarnaast werd input opgehaald over hoe bewustwording kan worden gerealiseerd, hoe dit opgenomen kan worden in de gemeenschappelijke geschiedenis en hoe dit geheel mogelijk kan bijdragen en vorm kan krijgen in een aanpak tegen racisme en discriminatie. Om dit inzicht te verkrijgen zijn gesprekken gevoerd met 5 belangenbehartigers en 24 inwoners van Zuid-Holland die zichzelf identificeerden als (a) nazaten van mensen die in slavernij waren gevangen, (b) nazaten van contractarbeiders, of (c) nazaten van het slavernijverleden en/of het bredere koloniale verleden in voormalig Nederlands-Indië.

Volgens nazaten en belangenbehartigers zijn er positieve stappen gezet in de erkenning van het slavernijverleden in Nederland, met name door openbare excuses van zowel de minister-president als de koning. Erkenning wordt gezien als een belangrijke stap om gehoord en gezien te worden. Het is een begin van het proces om het verleden te verwerken.

Echter, uit het onderzoek komt sterk naar voren dat er nog steeds onvoldoende erkenning en bewustwording is rondom het slavernij- en koloniale verleden, wat onder andere gevoelens van ontkenning en minderwaardigheid oproept bij nazaten. Bovendien herkennen respondenten structuren die onder meer bijdragen aan spanningen en polarisatie tussen bevolkingsgroepen, welke deels voortkomen uit het koloniale systeem. Zo is vooral behoefte aan een breder en meer inclusief perspectief op het verleden, alsook een narratief dat bovendien de menselijke ervaring achter slavernij en kolonialisme benadrukt. Respondenten benadrukken daarbij dat het vooral cruciaal is om het volledige verhaal te vertellen, vanuit verschillende perspectieven. Ze pleiten voor meer aandacht voor de veerkracht en de strijd van degenen die werden getroffen door slavernij en kolonialisme, en voor een breder begrip van de geschiedenis.

Respondenten willen dat de slavernij- en koloniale geschiedenis zo vroeg mogelijk een vast onderdeel wordt binnen het Nederlandse onderwijscurriculum. Ook pleiten ze voor de oprichting van kennisinstututen en voor meer aandacht in de media en culturele sector. Bovendien benadrukken respondenten het belang van de toegankelijkheid van archieven om de kennis over de geschiedenis toegankelijker te maken. Verder wordt gepleit voor meer onderzoek naar met name de doorwerking van het verleden op het heden, institutioneel racisme en locaties verbonden aan slavernij en kolonialisme. Het gewenste eindstation lijkt vooral een samenleving te zijn waarin alle gemeenschappen, inclusief nazaten van mensen met een slavernij- en koloniaal verleden, als gelijkwaardige leden worden gezien, gehoord en behandeld.

Conclusies

Hieronder geven we de conclusies weer. Dit doen we per onderzoeksvraag.

1. *Hoe kan erkenning worden gegeven aan de pijn die een deel van de inwoners van Zuid-Holland als gevolg van dit verleden ervaren?*
 - Ook aandacht besteden aan de schaduwkanten van het slavernij- en koloniale verleden.
 - Meer (evenredige) aandacht voor de verschillende gemeenschappen die pijn hebben opgelopen door het slavernij- en koloniale verleden.
 - Excuses voor het koloniale verleden en een nationale herdenkingsdag/moment.
 - Meer aandacht voor de doorwerking van (met name het koloniale) verleden op gezinnen nu.
 - Ruimte bieden aan meerdere perspectieven op de verhouding slavenhouder en tot slaaf gemaakte; het menselijke beeld én verzet achter tot slaafgemaakten.
 - Erkenning dat het slavernij- en koloniale verleden óók bij de Nederlandse geschiedenis hoort; bijvoorbeeld door opname in het curriculum binnen het onderwijs.
 - Archieven openbaar maken.
 - Meer in dialoog gaan met de verschillende doelgroepen over hoe er gewerkt kan worden aan een gelijkwaardigere samenleving.

2. *Hoe kan bewustwording rondom het slavernij- en koloniale verleden worden gerealiseerd en hoe kan dit opgenomen worden in de gemeenschappelijke Nederlandse geschiedenis?*
 - Naast het opnemen van het slavernij- en koloniale verleden in het onderwijscurriculum, ook instituten en middelen inrichten en vrijmaken ter bevordering van kennis en kennisverspreiding over het verleden.
 - De geschiedenis rondom het Nederlandse slavernij- en koloniale verleden zo volledig en accuraat mogelijk bespreken, onder andere door meer aandacht te besteden aan het bespreken van de minder positieve aspecten van het slavernij- en koloniale verleden, en vanuit verschillende perspectieven.
 - Archieven toegankelijker/openbaar maken.
 - Specialistische kennis over mentale klachten in relatie tot het slavernij- en koloniale verleden ontwikkelen en breder beschikbaar maken.
3. *Hoe kan bewustwording van het slavernij- en koloniale verleden een bijdrage leveren aan de aanpak tegen hedendaags racisme en discriminatie?*
 - Acties ondernemen om te werken aan een meer gelijkwaardige samenleving in combinatie met langdurig en duurzaam beleid waarin deze acties zijn opgenomen. Overheden nemen hierin het voortouw en gaan meer in dialoog met de verschillende doelgroepen over hoe er gewerkt kan worden aan een gelijkwaardigere samenleving.
 - Nazaten voelen zich met de bovenstaande erkenning van de doorwerking van het verleden ook meer gesteund door de overheid, vooral wanneer de overheid er een belangrijk speerpunt van maakt dat discriminatie en racisme niet getolereerd worden en actief worden bestreden.
 - Meer structureel inzetten op voorlichting, kennisdeling- en verspreiding over het slavernij- en koloniale verleden en de specifieke achtergronden van Nederlandse nazaten kan mogelijk een verzoenende en/of verbindende uitwerking hebben en empathie vanuit de bredere samenleving stimuleren.

Aanbevelingen

Wij geven de volgende aanbevelingen mee:

1. Investeer op provinciaal niveau meer in duurzame, structurele initiatieven en concrete acties die gericht zijn op het aanpakken van de doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden en het vergroten van bewustwording, en ondersteun

deze ook (financieel). Neem hierbij ook de meervoudige perspectieven van verschillende gemeenschappen in overweging. Lokaal organiseren gemeenten wel wat activiteiten of bijeenkomsten, maar het lijken toch vooral de gemeenschappen te zijn die initiatieven ondernemen. Deze initiatieven worden (soms) wel ondersteund door de gemeente. De respondenten voelen dat overheden zoals de provincie en het Rijk minder vaak initiatieven organiseren dan gemeenten. Hoewel de grote steden hier en daar stappen zetten om de pijn meer te erkennen, worden deze veranderingen vaak niet gezien in de volledige provincie of de Nederlandse samenleving. De initiatieven die er reeds zijn, kunnen op provinciaal niveau bovendien meer bekendheid en aandacht krijgen.

2. Familieonderzoek (beter) faciliteren: Maak archieven over het slavernij- en koloniale verleden toegankelijker voor inwoners van Zuid-Holland, zodat nazaten en geïnteresseerden hun familiegeschiedenis kunnen ontdekken. Betere toegang tot deze archieven stelt nazaten met name in staat om hun familiegeschiedenis en erfgoed te verkennen, wat kan bijdragen aan zelfontdekking en een dieper begrip van hun identiteit. Wanneer overheden en gerelateerde organisaties toegang tot familieonderzoek verbeteren, tonen ze niet alleen een bereidheid om het verleden te confronteren en te erkennen, maar ook transparantie.
3. Stimuleer dialooggesprekken tussen overheid en nazaten, evenals tussen nazaten onderling, om verdere behoeften en oplossingen te identificeren. Faciliteer een ‘seat-at-the-table’ door nazaten actiever te betrekken in beleidsvorming, bijvoorbeeld via themabijeenkomsten. Dit kan bijdragen aan inclusieve besluitvorming en zorgt ervoor dat hun stem en perspectieven worden gehoord, waardoor beleidsmakers hun behoeften en ervaringen beter kunnen begrijpen bij het vormgeven van beleid.
4. Nadenken, en in gesprek gaan met de doelgroep, over een inclusievere term dan “nazaat”. En eventuele nieuwe term vervolgens gebruiken in eigen communicatie.
5. Verken de geuite behoefte aan specialistische mentale ondersteuning die lokaler en laagdrempeliger beschikbaar is. Zorg voor deskundige zorgverleners op het gebied van intergenerationeel trauma in relatie tot het slavernij- en koloniale verleden, zodat zij weten hoe met deze specifieke klachten dienen om te gaan.

6. Veranker kennis over het slavernij- en koloniale verleden zo vroeg mogelijk in het (vaste) onderwijscurriculum, zodat alle Nederlanders hiermee bekend zijn. Ook is het aan te bevelen om het curriculum uit te breiden om de verschillende aspecten van dit verleden te behandelen. Streef hierbij naar een meer evenwichtige en inclusieve weergave van de geschiedenis door zowel de positieve als negatieve aspecten van de geschiedenis te benadrukken en meervoudige perspectieven van diverse gemeenschappen op te nemen.
7. Ook de andere gebieden, bevolkingsgroepen en onderdelen van het slavernij- en koloniale verleden meer belichten en explicieter onderwerp van gesprek laten zijn. Hieronder valt ook de “donkere kanten van de Nederlandse welvaart”.
8. Naast formele onderwijsprogramma's is er behoefte aan publieke bewustwordingscampagnes om meer bewustwording van dit verleden te realiseren. Documentaires, films, tentoonstellingen en lezingen kunnen een breder publiek bereiken. Musea, bibliotheken en culturele instellingen kunnen ook een rol spelen in het delen van kennis.
9. Verken de mogelijkheden om meer (kennis) instituten in de provincie Zuid-Holland op te richten, gericht op het verspreiden van kennis over de geschiedenis. Met name Den Haag en andere steden met diverse gemeenschappen zouden meer kunnen investeren in een meer zichtbare representatie van culturele diversiteit in het straatbeeld en in culturele instituties die de verschillende gemeenschappen en hun bijdragen weerspiegelen. Bovendien is er behoefte aan de oprichting van culturele instituten die de kunst, cultuur, geschiedenis en literatuur van diverse gemeenschappen bevorderen en educatieve middelen bieden, zoals bibliotheken en tentoonstellingen, om bewustwording en erkenning te vergroten.
10. Moedig de oprichting van lokale herdenkingscomités aan met adequate representativiteit en stimuleer en ondersteun culturele organisaties om evenementen en activiteiten te organiseren die gericht zijn op het delen van cultuur, geschiedenis en ervaringen.
11. Stimuleer het delen van persoonlijke verhalen en ervaringen door intergenerationele gesprekken binnen gezinnen en gemeenschappen aan te moedigen. Dit kan mogelijk helpen bij het doorgeven van historische kennis en persoonlijke verhalen, bijvoorbeeld door middel van verhalen-

avonden, lezingen en digitale platforms. Het kan mogelijk ook bijdragen aan het delen van persoonlijke verhalen en het creëren van begrip tussen verschillende gemeenschappen. Bovendien kan het bevorderen van culturele uitwisselingen en evenementen tussen diverse gemeenschappen mogelijk bijdragen aan begrip en verbinding, met ondersteuning van bijvoorbeeld subsidieprogramma's.

12. Voer meer onderzoek uit waarin de nazaten zelf ook aan het woord komen, zodat hun stemmen structureel worden meegenomen. Veel nazaten die deelnamen aan dit onderzoek gaven aan dat dit een van de weinige keren was dat er direct aan hen werd gevraagd waar zij behoefte aan hadden. Volgens hen zou dit vaker moeten gebeuren.
13. Zorg voor de borging van gelijkwaardige behandeling en antiracismebeleid: Implementeer langdurig beleid gericht op het bestrijden van racisme en discriminatie, betrek nazaten erbij en ga ook met hen het gesprek aan om samen te komen tot oplossingen en handelingsperspectieven. Het houden van dialooggesprekken zou een stap in die richting kunnen zijn.

Methodologische reflectie

In onze aanpak stond het centraal stellen van diverse perspectieven en ervaringen voorop. Ons doel was om een inleidend overzicht te bieden van verschillende perspectieven, ervaringen en inzichten van nazaten in Zuid-Holland. Dit overzicht is niet uitputtend, maar biedt een stap richting verdieping van kennis over het onderwerp. Dit onderzoek heeft een aantal beperkingen die we hieronder beknopt bespreken.

Als eerste dient benadrukt te worden dat binnen dit onderzoek enkel gesprekken zijn gevoerd met mensen in Zuid-Holland, waardoor andere geografische gebieden niet zijn opgenomen. Bovendien benadrukken we dat de bevindingen van dit onderzoek niet representatief zijn vanwege de aard van kwalitatief onderzoek. Daarnaast dient opgemerkt te worden dat vanwege praktische overwegingen we op den duur de keuze hebben gemaakt om diepte-interviews af te nemen in plaats van focusgroepen. Dit was onder andere het geval vanwege de beperkte looptijd van het onderzoek. Focusgroepen stimuleren met name groepsinteractie en discussies, wat kan resulteren in een dieper begrip en meer diverse perspectieven. Daartegenover staat dat groepsdynamiek een rol kan spelen, waardoor men

mogelijk terughoudender is om vrijuit te spreken. Anderzijds bieden diepte-interviews een individuele, vertrouwelijke omgeving waarin respondenten zich doorgaans comfortabeler voelen om openhartig te spreken. Dit bevordert het verkrijgen van diepgaande inzichten en maakt het mogelijk om vaak verborgen perspectieven aan het licht te brengen. Echter, diepte-interviews vergen meer tijd en middelen. In dit onderzoek is het mogelijk dat door variaties in de duur van de spreektijd bepaalde stemmen meer of minder nadruk hebben gekregen. Hoewel dergelijke kanttekeningen in ogenschouw genomen dienen te worden, lijkt de gekozen benadering weinig impact te hebben op de algehele conclusie van het onderzoek.

Verder dient opgemerkt te worden dat slechts vijf belangenbehartigers in dit onderzoek zijn meegenomen. Een groter aantal gesprekspartners zou waarschijnlijk meer uitgebreide bevindingen hebben opgeleverd. Een aanbeveling voor toekomstig onderzoek is het gebruik van een grotere en meer diverse selectie van gesprekspartners, aangezien dit diepere inzichten zou kunnen opleveren en een breder begrip van het onderwerp zou kunnen bevorderen. Dit zou de beperking van het huidige onderzoek, dat slechts vijf belangenbehartigers omvatte, kunnen aanpakken.

Daarnaast dient opgemerkt te worden dat niet alle perspectieven zijn meegenomen in dit onderzoek. Zo hebben we bijvoorbeeld niet de perspectieven van alle verschillende gemeenschappen nazaten met roots in voormalig Nederlands-Indië kunnen meenemen, evenals andere (Afrikaanse) landen die gebukt gingen onder het Nederlandse slavernij- en koloniale verleden. Het is aan te bevelen dat toekomstig onderzoek zich richt op het vergroten van inclusie en diversiteit in de geselecteerde groepen en gebieden om een meer alomvattend beeld te verkrijgen.

Literatuurlijst

Allen, R.M., Captain, E., Van Rossum, M. & Vyen, U. (red.), (2023) *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*, Amsterdam: Athenaeum.

Baay, R. (2015). *Daar werd wat gruwelijks verricht: Slavernij in Nederlands-Indië*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.

Brandon, P. & Bosma, U., (2019). De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw. *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History*, 16(2), pp.5-46.

Brandon, P., Jones, G., Jouwe, N. & Van Rossum, M. (red.), (2020). *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek*, Amsterdam: Spectrum.

Captain, E., Oostindie, G. & Smeulders, V. (red.), (2022). *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag*, Amsterdam: Boom.

Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië (2023). *Deel en Verbind - Nederland, Nederlands-Indië, Indonesië*. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-842919a9a34072f16267243ff0548a607e0540dd/pdf>

Fatah-Black, F., Lauret, L., & Van den Tol, J. (2023) *Publiekssamenvatting. Geketend voor Hollands Glorie: Slavernij in de geschiedenis van de Provincie Zuid-Holland*.

Felten, H. (2019). *De invloed van educatie over slavernij- en koloniaal verleden uit meerdere perspectieven*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Guadeloupe, F., Van de Laar, P. & Van der Linden, L. (red.), (2020). *Rotterdam, een postkoloniale stad in beweging*, Amsterdam: Boom.

Haags Historisch Museum (2023). *Koloniaal Den Haag. Een onvoltooid Verleden*. koloniaal-den-haag-de-collectie.pdf (haagshistorischmuseum.nl)

Jouwe, N., Kuipers, M. & Raben, R. (red.), (2021) *Slavernij en de stad Utrecht*, Zutphen: Walburg Pers.

Jouwe, N., Verhoeven, G., & Van der Vlis, I. (2023) *Rapport slavernijverleden van Delft*. <https://www.delft.nl/sites/default/files/2023-06/Rapport-slavernijverleden-van-Delft.pdf>

Oostindie, G. (red.), (2020) *Het koloniale verleden van Rotterdam*, Amsterdam: Boom.

Oostindie G. & Fatah-Black, K. (2017). *Sporen van de slavernij in Leiden*, Leiden: Leiden University Press.

Oudshoorn-Tinga, D., & Kool-Blokland, H. (2023). Ketenen van het verleden. In: *Slavernijverleden en doorwerking*, Justitiële Verkenningen, 49(2), pp. 11-25.

Sue, D.W., Capodilupo, C.M., Torino, G.C., Bucceri, J.M., Holder, A., Nadal, K.L., & Esquilin, M. (2007). Racial microaggressions in everyday life: implications for clinical practice. *American psychologist*, 62(4), 271.

Valenta, M. (2019). Onze wreedheden, onze opstanden. Slavernijgeschiedenis als vaderlandse geschiedenis. *Beleid en Maatschappij*, 2, 286-293.
Van Stipriaan, A. (2020), *Rotterdam in slavernij*, Amsterdam: Boom.

COLOFON

Opdrachtgever

Provincie Zuid-Holland

Auteurs

Dr. S.M. Ganpat

M. Yenga, MSc

S. de Winter-Koçak, MSc

Met medewerking van

R. van Rhemen, MSc

Uitgave

Verwey-Jonker Instituut

Giessenplein 59 C

3522 KE Utrecht

T (030) 230 07 99

E secr@verwey-jonker.nl

I www.verwey-jonker.nl

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, december 2023.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

